

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет філології

Кафедра української мови

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти
на тему «Релігійна лексика в прозових текстах Марії Ткачівської та її
лінгводидактичний потенціал у школі»

Виконала: студентка 2 курсу,
групи УМЛс/о-21м
Спеціальності 014. Середня освіта
014.01 Українська мова і література
Микицей М. І.

Керівник – кандидат філологічних наук,
доцент Ципердюк О. Д.

Рецензент – доктор філологічних наук,
професор Мафтин Н. В.

АНОТАЦІЯ

Микицей М.І. Релігійна лексика в прозових текстах Марії Ткачівської та її лінгводидактичний потенціал у школі : дипломна робота на здобуття кваліфікаційного рівня магістра зі спеціальності 014.01 «Середня освіта (українська мова і література)». Івано-Франківськ, 2023. 85 с.

У роботі комплексно досліджено релігійну лексику в прозових текстах Марії Ткачівської. На матеріалі художнього мовлення письменниці проаналізовано лексико-семантичне вираження релігійної лексики, її вживання в складі фразеологізмів різних типів. Описано лінгводидактичні можливості релігійних найменувань, виявлених у текстах Марії Ткачівської, у процесі вивчення української мови в школі, зокрема розроблено завдання з лексикології та фразеології для учнів 5 класу та конспект уроку з української мови для 11 класу.

Ключові слова: релігійна лексика, лексико-семантична група, лексема, онім, фразеологізм, релігійний стиль, художній стиль, лінгводидактика, урок української мови.

ANNOTATION

Mykytsei M.I. Religious vocabulary in Maria Tkachevska's prose texts and her linguistic and didactic potential at school: diploma thesis for the master's qualification level in the specialty 014.01 "Secondary education (Ukrainian language and literature)". Ivano-Frankivsk, 2023. 85 p.

The religious vocabulary in Maria Tkachevska's prose texts is comprehensively researched in this work. The lexical-semantic expression of religious vocabulary, its use in the phraseological units composition of various types is analyzed on the writer's artistic expression material. In the process of the Ukrainian language learning at school the linguistic and didactic religious designations possibilities revealed in Maria Tkachyvska's texts are described. In particular, lexicology and phraseology tasks for different grades students and the Ukrainian language lesson outline for the 11th grade have been developed.

Key words: religious vocabulary, lexical-semantic group, lexeme, onym, phraseology, religious style, artistic style, linguistic didactics, the Ukrainian language lesson.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ РЕЛІГІЙНОГО СТИЛЮ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ.....	8
1.1. Релігійний стиль у фокусі мовознавчих студій.....	8
1.2. Релігійна лексика як об'єкт лінгвістичних досліджень.....	18
1.3. Лексико-семантична класифікація релігійної лексики.....	23
Висновки до розділу 1.....	27
РОЗДІЛ 2. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕЛІГІЙНИХ НАЙМЕНУВАНЬ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ МАРІЇ ТКАЧІВСЬКОЇ.....	29
2.1. Лексико-семантична типологія релігійної лексики.....	29
2.2. Фразеологізми з релігійними лексемами в складі.....	37
2.2.1. Вигуково-модальні фразеологічні одиниці.....	39
2.2.2. Номінативні фразеологізми.....	42
2.2.3. Номінативно-комунікативні фраземи.....	49
Висновки до розділу 2.....	54
РОЗДІЛ 3. ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ РЕЛІГІЙНИХ НАЗВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗОВИХ ТЕКСТІВ МАРІЇ ТКАЧІВСЬКОЇ).....	56

			4
3.1. Завдання	з	лексикології	та
фразеології.....			56
3.2. Конспект уроку української мови.....			60
Висновки до розділу 3.....			70
ВИСНОВКИ.....			72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....			76

ВСТУП

Мова – духовне надбання народу, людська духовна скарбниця. Духовне життя українців пов'язане з вірою в Бога, із Божими заповідями і високими моральними цінностями. Українці пильні в читанні священних і церковних книг, у виконанні обрядових дійств, збереженні релігійних традицій.

Ментальною рисою нашого народу є відчуття Бога та особливого зв'язку з ним. Про це свідчить наша мова, оскільки словниковий склад нараховує велику кількість слів, які своїм походженням та семантикою пов'язані з поняттям *Бог*. Щоправда, цей зв'язок не завжди усвідомлюється носіями сучасної української мови.

Українська мова стоїть перед гострою проблемою, а саме розвиток усіх її функціональних стилів. Релігійний стиль, який зараз активно розвивається, зобов'язаний відповідати своєму завданню: розмовляти з Богом потрібно рідною мовою.

Актуальність магістерської роботи полягає у важливості аналізу релігійної лексики, бо вона є частиною культурного спадку і впливає на спосіб мислення та сприйняття світу для багатьох людей у різних країнах і культурах. Аналіз цієї лексики може також відобразити зміни в суспільних переконаннях та цінностях протягом часу. Релігійна лексика використовується в різних аспектах життя, включаючи культурні, соціальні, політичні та інші сфери. Актуальність дослідження цієї теми пов'язана з тим, що релігійний стиль сучасної української мови зараз активно розвивається, проникаючи в інші сфери мовлення (розмовне мовлення, художню літературу, публіцистику тощо), його всебічно досліджують мовознавці, він вивчається у середній та вищій школі, насамперед на заняттях зі стилістики. У новій редакції українського правопису поглиблено орфографічні правила щодо написання релігійних номінацій, розширено ілюстративний матеріал із релігійних текстів. У наукових і методичних працях часто приділяється увага релігійному стилю, який визначається специфічною лексикою та фразеологією, властивою релігійним текстам.

Творчість Марії Ткачівської розглядали як літературознавці, так і мовознавці, зокрема: М. Хороб у статті «Стражденний голос перепілки» [74], Д. Гарнага «“Чорна княгиня”: історичний портрет Гальшки Острозької» [13], І. Берещук «Вербалізація контекстуальної експресивності у мовній картині світу Марії Ткачівської» [9], Я. Кобилянський «Своєрідність використання морфологічних гуцульських діалектизмів у романі Марії Ткачівської “Голос перепілки”» [24], Б. Сергієнко «Гуцульські фонетичні діалектизми в романі Марії Ткачівської “Голос перепілки”» [56], Б. Сергієнко «Лексичні діалектизми в романі М. Ткачівської “Голос перепілки”» [57], Р. Стефурак «Генітивна метафора – конститутивний елемент художнього тексту Марії Ткачівської (на матеріалі роману “Княгиня Острозька”)» [65]. Однак релігійні найменування в мовистилі М. Ткачівської ще не були об’єктом мовознавчого аналізу.

Метою наукової розвідки є комплексне дослідження релігійної лексики на матеріалі прозових художніх текстів Марії Ткачівської.

Досягнення поставленої мети передбачає розв’язання таких **завдань**:

- 1) розкрити на основі мовознавчих праць становлення релігійного стилю в сучасній українській мові;
- 2) проаналізувати дослідження української релігійної лексики та подати лексико-семантичну типологію релігійних найменувань;
- 3) описати лексико-семантичне вираження релігійної лексики в прозовому мовленні М. Ткачівської;
- 4) вивчити фразеологізми з релігійним компонентом в аналізованих текстах;
- 5) розкрити лінгводидактичний потенціал релігійних найменувань, використаних у прозі М. Ткачівської, у процесі вивчення української мови в середній школі та розробити відповідний методичний матеріал.

Об’єктом дослідження є релігійна лексика, вжита в аналізованих творах Марії Ткачівської.

Предмет дослідження – лексико-семантичні особливості та фразеотвірний потенціал релігійної лексики у прозових текстах

М. Ткачівської, а також її лінгводидактичні можливості на уроках української мови в школі.

Матеріалом дослідження послужила картотека релігійної лексики (939 одиниць), ужитої в романі «Княгиня Острозька» (712 одиниць) [70] і «Голос перепілки» (227 одиниць) М. Ткачівської [69].

Методи дослідження. У роботі використано такі методи: *описовий* (для інвентаризації мовних одиниць та їхнього аналізу в художньому мовленні); *метод аналізу* (застосовується для класифікації релігійної лексики та фразеологічних одиниць); *метод синтезу* (для об'єднання пов'язаних елементів у єдине ціле, що допомагає зрозуміти загальну картину); *метод зіставлення* (для порівняння мовних одиниць, виявлення подібностей та відмінностей між ними); *контекстний метод* (для вивчення того, як релігійні лексеми можуть змінювати своє значення в різних контекстах); *метод моделювання* (для створення діаграм, які візуалізують частоту використання релігійних одиниць).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ній комплексно досліджено релігійну лексику романів «Княгиня Острозька» й «Голос перепілки» М. Ткачівської; описано лексико-семантичні особливості релігійних найменувань та їхні лінгводидактичні можливості у процесі вивчення української мови в школі, зокрема розроблено завдання з лексикології та фразеології для учнів середніх класів, запропоновано конспект уроку з української мови для старшокласників.

Теоретичне значення роботи пов'язане з поглибленням відомостей про взаємодію релігійного стилю сучасної української мови з іншими її функційними стилями, зокрема основні закономірності функціонування релігійної лексики та фразеології в сучасному художньому мовленні; про відображення в мові світогляду та релігійних переконань людей; про типологію релігійних найменувань, ужитих в українських художніх текстах.

Практичне значення дослідження. Розроблені матеріали можуть бути корисними на уроках української мови та літератури в середній і старшій

школі, зокрема в процесі вивчення лексикології та фразеології, аналізу ролі релігійних номінацій в художніх творах сучасної української літератури. Робота із сучасними художніми текстами, зокрема звернення уваги на релігійні назви в них, покращить навчальний процес, зробить уроки цікавими та ефективними, підвищить їхній виховний потенціал і мотивацію в учнів.

Апробація роботи. Результати магістерського дослідження було представлено у виступі на щорічній звітній науковій конференції в Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника (березень, 2023 р.) та подано в публікації: Микицей М. І. Лексико-семантичне вираження релігійної лексики в романі Марії Ткачівської «Княгиня Острозька». *Еврика – XXIV. Збірник студентських наукових праць. Електронне видання.* Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2023. С. 125–127.

Структура дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів (кожен розділ має підрозділи), висновків, списку використаних джерел (85 позицій). Повний обсяг магістерської роботи становить 85 сторінок, з яких 75 – основний текст.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ РЕЛІГІЙНОГО СТИЛЮ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

1.1. Релігійний стиль у фокусі мовознавчих студій

Релігійний стиль є одним із основних стилів у сучасній українській літературній мові. Процес становлення релігійного стилю, зокрема його лексики, має довгий шлях. Українці відзначаються особливою релігійністю, що є характерною національною рисою. Протягом багатьох століть наш народ звертався до віри шукаючи підтримки у важкі часи та в пошуках моральної орієнтації. Релігія завжди відігравала ключову роль у збереженні духовних цінностей українців [11, с. 258]. Упродовж останнього десятиріччя в Україні політичні і духовно-культурні трансформації спричинили виникнення нового функціонального типу мови у сучасній лінгвостилістиці, а саме релігійного [3, с. 18] та відповідно активізації його дослідження.

«Мовні одиниці, що мають тісний зв'язок з таким складним поняттям, як духовність, зокрема релігійні номінації, щораз частіше стають предметом дослідження українських мовознавців, розпочатого в ХІХ ст., але через ідеологічне табування у ХХ ст. призупиненого. Із проголошенням незалежності України з-поміж багатьох вилучених слів, повернутих до обігу, є й релігійні – невід'ємна частина сучасної української літературної мови» [28, с. 42].

Уживання терміна «релігійний стиль» для позначення функціонального різновиду мови, який обслуговує релігійну сферу, видається доцільним і відповідним. Цей термін виражає зв'язок мови з релігійною та духовною діяльністю, а також допоможе відрізнити цей стиль від інших можливих підходів, таких як «конфесійний», «церковний», «сакральний» чи «богословський» [11, с. 260].

Термін «релігійний» запропонували учасникам круглого столу «Стиль конфесійний, релігійний, церковний, сакральний чи богословський?» на

І Міжнародній науковій конференції «Українська мова і сфера сакрального», який відбувався 21–23 жовтня 2010 р [16, с. 171(1)].

Багато з науковців у своїх працях використовують саме термін «релігійний», так як він може бути корисним і нейтральним підходом до опису особливостей та практики різних релігій. Він дозволяє уникнути висловлювання політичних або конфесійних поглядів, що дозволяє зосередитися на структурних та стилістичних особливостях у рамках релігійного контексту.

О. Потебня був відомим українським лінгвістом, філософом та літературознавцем, який досліджував взаємозв'язок мови, мислення та культури. Його підхід до розуміння віри та релігії має відображення в культурних і філософських дискусіях [85, с. 238]. Основна думка, яку він висловлює, виникає в тому, що віра є єдиною з форм людської свідомості, а релігія є способом, яким людина пізнає себе та навколишній світ. Він розглядає віру як концепцію, що є способом вираження абстрактних ідей та першообразів через вербальний спосіб мови. Він пов'язує це з розвитком вербального мислення, де абстрактні слова набувають значущості як духовні першообрази предметів і явищ. Зміна форми вірування, на думку О. Потебні, є проявом розвитку людського мислення. Коли людина переходить від одного типу вірогідності до іншого, це означає, що її свідомість рухається на новий рівень розвитку, переосмислюючи своє вірування та погляди на світ.

Народна пам'ять, не залучаючи писемності, утримала значну кількість слідів язичництва, що дозволяє достатньо повно відновити його образ [29, с. 275]. У цитованому фрагменті Потебня висловлює погляд на роль неусвідомлених процесів у людській діяльності, зокрема в релігійному контексті. Він стверджує, що багато аспектів людської діяльності, зокрема релігії, базуються на неусвідомлюваних процесах, які важко виражаються словами та мовою. Потебня також вказує на те, що релігія є формою діяльності, де використовує абстрактне мислення, провидіння, інтуїція та інші аспекти, які можуть бути більше пов'язані з невербальним сприйняттям

таємним мисленням, ніж з вербальним. Це означає, що важливі аспекти релігійного досвіду та вірувань можуть бути складними для вірування слів, але вони мають велике значення для сприйняття світу.

Також варто відзначити, що Потебня зауважує, що народна пам'ять може зберегти залишки старих вірувань та поглядів, навіть якщо письмова традиція цього не фіксувала. Це свідчить про важливість усної традиції та колективної пам'яті у формуванні релігійних та культурних поглядів.

Зазначена думка Олександра Потебні про його глибоке розуміння природи людської діяльності, мови та культури, а також вказує на важливість неусвідомлених аспектів у різних сферах життя, зокрема в релігійній сфері.

Український мовознавець, перекладач, історик церкви та громадський діяч Іван Огієнко зробив визначний внесок у розвиток українського мовознавства, досліджуючи історію, розвиток та вплив інших мов на українську мову. Він активно підтримував і розвивав концепцію мови як духовного ареалу народу, вказуючи на важливість мови як складової національної ідентичності та культурного спадку [45, с. 33].

Огієнко також працював над перекладами релігійних текстів, зокрема Біблії, та історичних документів. Він висунув ідею проведення церковних богослужінь рідною мовою, що сприяло більш глибокому розумінню вірних обрядів та віртуальних текстів. Крім своєї академічної діяльності, Огієнко активно долучався до громадського життя та брав участь у різних культурних та політичних ініціативах. Його позиція може бути віднесена до напрямку «південноруського сепаратизму», після чого він виступав за самостійність та підтримку в ідеї незалежності південних регіонів України [51, с. 324].

Іван Огієнко дійсно зробив вагомий внесок у вивчення релігійної лексики та її впливу на мову. Його дослідження покликані розкрити тонку взаємодію мови та культурно-релігійного середовища. Загалом дослідження ролі релігійної сфери у формуванні мов є важливим аспектом розуміння культурної ідентичності та історичного розвитку суспільства.

Щодо взаємозв'язку мови та релігії, то в радянському суспільстві була спроба пропагувати матеріалістичний світогляд, що призводило до обмеження вивчення релігійних аспектів в наукових дослідженнях. Осмислення взаємозв'язку мови та релігії в національному (етнічному) контексті могло вважатися небажаним з точки зору влади, оскільки це могло б підкреслити національну самобутність та ідентичність народу, що суперечило ідеології комунізму та спрямованості на єдиний «радянський» ідеал. Коли релігію розглядали як застаріле явище, яке потрібно безжалісно боротися, коли діяльність дозволених конфесій суворо обмежувалася, а Країнська автокефальна православна та Українська греко-католицька церкви були заборонені, і участь у релігійних обрядах дивилися з підозрою, українська мова в контексті віросповідання не ставала об'єктом наукових досліджень [34, с.28].

Особливу увагу українських лінгвістів привертає функціонування релігійної лексики за межами релігійної сфери. Після 70-річного табування релігійності в Україні багато мовознавців (М. Скаб, Л. Шевченко, Н. Сологуб, Т. Вільчинська, М. Навальна, Ж. Колоїз, О. Тодор, С. Богдан, Н. Піддубна, Ю. Браїлко, А. Ковтун, О. Ципердюк, О. Решетняк, А. Сірант та ін.) вивчають уживання стилістично маркованої лексики релігійного стилю в інших функційних різновидах української мови, зокрема художньому й публіцистичному, простежують її лексико-семантичні особливості та стилістичну роль у текстах інших стилів [4, с. 122].

Дослідження історії й етимології конфесійного стилю вивчають В. Німчук, Н. Бабич, Н. Дзюбишина-Мельник, Т. Коць та ін. [54, с. 110]. Лексичне збагачення й різні аспекти функціонування релігійної лексики знаходять місце в таких працях С. Бібли, Н. Бабич, А. Ковтун, Ю. Браїлко, М. Скаб, В. Максимчука тощо. Проблемним питанням у лінгвістиці є вироблення єдиної термінології для визначення «конфесійної лексики» [80, с. 131]. Серед науковців виникають розбіжності в назві цього стилю, оперують такими термінами: «стиль церковної мови», «богословський»,

«церковний», «конфесійний», «сакральний», «церковно-релігійний» тощо. Так, в обігу побутують поняття «релігійно-християнська лексика» (І. Бондаренко, Л. Шевченко, В. Максимчук та ін.), «богословська лексика» (М. Кондор, О. Захарків, С. Яремчук, І. Павлова та ін.) [46, с. 23], «релігійно маркована лексика» (Л. Мамчур, С. Деравчук), «сакральна лексика» (К. Гриньків, Н. Піддубна та ін.), «релігійна лексика» (О. Петришина), «богослужбово-обрядова лексика» (Ю. Осінчук), «сакральна термінологія» (Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк), «релігійна термінологія» (О. Тодор), «українська церковно-релігійна термінологія» (С. Библа, І. Ворона) тощо [73, с. 15]. Різноманітність таких термінів не є ознакою синонімічності, а відображає неієрархічні аспекти, що мають відношення до підгруп «конфесійної лексики», з акцентом на християнській лексиці. Як говорить Л. Шевченко, термінопоняття «конфесійний» у лінгвістичному вжитку є видовим і «об'єднує мовні функціональні системи різних конфесій, визначаючи сферу життя національної мови, її типологічно-комунікативні параметри в доборі та функціонуванні мовних одиниць» [82, с. 2]. Використання терміна «богословський» традиційно відноситься до православного контексту й, відповідно, отримує пояснення в православній релігії.

Ковтунець відзначає, що в сучасному вивченні української мови важливим є процес актуалізації релігійних слів, що виявляється у їхньому проникненні в нерелігійному мовленні та фіксації цих термінів у нових словниках загального вжитку [31, с. 24].

Конфесійний стиль відображає розвиток релігійної лексики, на яку мають вплив зовнішньомовні й внутрішньомовні чинники. Значну роль у формуванні релігійної лексики відіграли політичні проблеми в Україні [17, с. 33].

Отож, релігійна лексика відіграє важливу роль у формуванні й розвитку мови. Це пов'язано з тим, що релігійні поняття та практики часто мають глибокі корені і є важливою частиною культурного спадку суспільства.

Дослідження ролі релігійної сфери у формуванні мови може включати такі аспекти: 1. Етимологічний аналіз: Дослідження походження слів і виразів, пов'язаних з релігійними поняттями, може допомогти виявити історичні зв'язки та впливи між мовами, особливо якщо релігійна лексика позначена певними позиками або впливом інших культур. 2. Лексико-семантичний аналіз: Дослідження значень релігійних слів та їхніх змін протягом часу може розкрити еволюцію вірувань і цінностей суспільства. 3. Церковнослов'янськи: Аналіз використання церковнослов'янських термінів та фраз в українській мові може вказати на вплив релігійних текстів та практик на формування мовного стилю та лексики. 4. Функції релігійної лексики: Вивчення того, як релігійна лексика використовується в різних сферах комунікації (література, релігійні обряди, громадські дебати тощо), може допомогти зрозуміти роль релігійної лексики в культурному і соціальному контексті. 5. Ідеологічний вплив: Дослідження того, як релігійна лексика використовувалася або маніпулювалася в політичних та ідеологічних цілях, може розкрити важливий аспект взаємодії між релігією та владою.

Грунтовна періодизація релігійної лексики подана в дисертації А. Ковтун. Вона виділяє сім періодів становлення української релігійної лексики, зокрема [26, с. 234]:

Перший етап – дохристиянський період. У дохристиянському періоді існувала природна релігія праслов'ян, і вони вже мали певні релігійні поняття і обряди, які відображалися в їх мові. Зазначені лексичні одиниці, такі як «говіння» (культист), «гріх» і «грішити» (грішний), «жертва» і «жертвувати» (жертвопринесення), «храм» і «рай» (небесний світ), свідчать про існування цих понять у дохристиянському світогляді слов'ян [28, с. 86].

Однак перехід до християнства в ранньому середньовіччі вніс значні зміни в релігійну лексику праслов'ян. Після християнізації та прийняття християнства слов'яни вивчали нові релігійні концепції і терміни, що відображали їхні нові віровчення та практики. Наприклад, слов'янське слово

«пекло» могло змінити своє значення після християнізації, перетворившись на поняття пекла в християнській релігії.

Загальною тенденцією було внесення нових християнських термінів та концепцій у слов'янську мову, що змінило лексичний склад і розширило релігійний словник. Отже, дохристиянський період можна розглядати як початок формування церковно-релігійної лексики в слов'янській мові, яка з часом збагачувалася та розвивалася під впливом християнства.

Другий етап (кінець X – XIII ст.). На цьому етапі велику роль відіграло прийняття християнства 988 року в Київській Русі, що ознаменувалося появою перших релігійних книг та поширенням старослов'янської писемності. Після прийняття християнства в Київській Русі почалася активна перекладацька діяльність, під час якої культові книги були перекладені з грецької мови старослов'янською і використовувалися в релігійних обрядах. Ця практика включала додавання окремих українських вимовних і граматичних особливостей до текстів [29, с. 284].

Серед найдавніших східнослов'янських історичних пам'яток писемності на цей період – «Лаврентіївський літопис» (XII століття) та «Повість минулих літ» Нестора Літописця (XII століття). Також на цей час датуються переклади світської літератури і візантійських культових книг, таких як «Шестиднев» Василя Великого, «Джерело знань» Івана Дамаскина, проповіді та тлумачення Святого Писання відомих богословів, таких як Григорій Богослов, Іван Золотоустий, Єфрем Сирин.

Зазначено, що саме старослов'янська мова стала основою писемності для українського народу, яка виникла як засіб перекладу Святого Письма, та відіграла важливу роль у розвитку літературної мови й поширенні християнства [45, с. 57].

Третій етап (XIV – XVII ст.). Цей період характеризується рядом ключових подій і явищ: 1. Пожвавлення українського інтелігентського середовища: в цей період українська інтелігенція почала демонструвати більший інтерес до своєї культури та мови. Це сприяло відродженню та розвитку української

літератури. 2. Переклад церковнослов'янських текстів: у цей час активно проводився переклад церковних текстів, таких як «Катехизис» Лаврентія Зизанія і «Пересопницьке Євангеліє» з церковнослов'янської мови українською. Це сприяло поширенню української мови як літературної і релігійної мови. 3. Письменники-полемісти: автори, такі як Іван Вишенський, Христофор Філарет, Герасим Смотрицький, Захарій Копистенський і Петро Могила, відіграли важливу роль в розвитку української літератури. Вони створювали полемічні твори релігійного змісту, які спиралися на народну оповідну традицію. 4. Розвиток староукраїнської мови: на цьому етапі староукраїнська мова була введена в конфесійну практику, що призвело до збагачення церковно-релігійної терміносистеми українською мовою. Були введені власні українські відповідники для багатьох релігійних термінів, що сприяло розширенню лексичного складу староукраїнської мови [51, с. 23].

Як зазначала Н. Бабич, провідні діячі почали «наближувати слово Боже в зрозумілій формі своєму найближчому довкіллю» [4, с. 163].

Професор І. Огієнко виділяє велике значення роботи над біблійними текстами в період XV – XVI століть. З його слів випливає, що ідея Святого Письма стала живою мовою для передових людей того часу. Ця ідея стала настільки дозрілою, що за неї взялися представники різних вір. Цей процес відзначався культурним поступом, який можна спостерігати в історії різних церков і націй. Реформація, за словами професора, викликала до життя народну мову як літературну. У цей період в Україні та інших європейських та слов'янських народів люди почали писати книжки на своїй рідній мові. До того часу не існувало жодної книги, написаної живою українською мовою. Жива українська мова стала мовою Святого Письма й церкви, а це означало, що вона вже стала літературною мовою [18, с. 17]. У другій половині XVI століття богословська література, написана доброю, живою українською мовою, стала дуже популярною. Цей період був важливим для української літературної мови, і велику заслугу в цьому процесі професор І. Огієнко приписує саме Реформації [51, с. 111-112]. Цей період мав важливе значення

для формування української літературної та релігійної традиції, а також для зміцнення української мови як засобу вираження національної ідентичності.

Четвертий етап, який тривав з кінця XVII століття до початку XIX століття, був складним періодом для розвитку релігійного стилю та лексики. Політичний розподіл країни між Московією і Польщею призвів до конфліктів і боротьби на церковному полі. У цих умовах Галичина стала центром, який намагався активізувати розвиток релігійної лексики шляхом використання «латинсько-польських церковних надходжень». Однак, більшість інших частин України стали жертвами агресивних дій московської влади. Ця політика призвела до викорінення українських церковних звичаїв та мови [9, с. 120]. У результаті, цей період став важкою перепоною для розвитку релігійного життя та утримання традиційної української релігійної лексики. Церковна сфера стала ареною політичних конфліктів і боротьби за вплив, що вплинуло на релігійну лексику та стиль цього періоду в історії України.

П'ятий етап в історії української церковної традиції, який тривав з 30-х років XIX століття до 20-х років XX століття, був дуже важливим для відродження української релігійної культури та національної ідентичності. Процес перекладу Святого Письма українською мовою і видання інших релігійних текстів українською був значущим кроком у зміцненні української літературної та релігійної традиції.

Маркіян Шашкевич і Тарас Шевченко багато зробили в цей час, перекладаючи Євангеліє та Псалми відповідно. Їхні роботи мали велике значення для української літератури та культури загалом. Пилип Морачевський та інші видатні діячі також приєдналися до цього зусилля, щоби забезпечити доступність Святого Письма українському народові.

Завдяки титанічній праці Пантелеймона Куліша, Івана Пулюя та Івана Нечуй-Левицького 1903 року з'явилася перша повна Біблія українською мовою. Це видання було важливим кроком для української релігійної культури та освіти. Разом із Святим Письмом також були видані інші

релігійні тексти, такі як Псалтир Олександра Бачинського, молитовники та інша церковна література українською мовою [40, с. 360].

Переклади Ярослава Левицького Нового Завіту та частини Старого Завіту 1921 року додали до цього видання, забезпечуючи доступність основних релігійних текстів українською мовою. Ці події зіграли важливу роль у відродженні української релігійної та культурної спадщини, сприяючи розвитку української національної ідентичності в період боротьби за незалежність та самовизначення українського народу [12].

Василь Німчук зауважує: «Протягом усього ХІХ ст. і на початку ХХ ст. українською мовою звучали казання, друкувалися проповіді й теологічні твори тільки на тих наших землях, які входили до Австро-Угорщини» [49, с. 40].

Саме в цей період релігійний стиль став повноцінним складником української літературної мови, проте у церквах не правилася нею.

Шостий етап (30 роки ХХ століття - 80 роки ХХ століття). Протягом цього періоду в Україні відбувалися складні події, пов'язані із заборонами, утисками, обмеженнями та дискримінацією в сфері релігії [40, с. 30]. У цих умовах конфесійна лексика та її розвиток не вважалися предметом вивчення, а релігію сприймали як пережиток минулого. Українська автокефальна православна церква та Українська греко-католицька церква були заборонені, а активних духівників і парафіян обмежували репресіями [55, с. 1]. Проте завдяки активній праці мовознавців української діаспори, релігійний стиль продовжував розвиватися. Мовознавці, такі як І. Огієнко, П. Ковалів, Є. Грицак і О. Горбач, здійснювали дослідження релігійної лексики, її етимологічний аналіз, джерела та шляхи запозичення церковних термінів у українську мову. Зокрема, І. Огієнко виконав повний переклад Біблії, що став потужним поштовхом розвитку релігійної лексики. Також письменники-емігранти, такі як Іван Багряний, Улас Самчук, Василь Барка, Тодось Осьмачка та інші, сприяли поширенню релігійної лексики, написавши твори з

християнською тематикою. Ці зусилля сприяли збереженню та розвитку української релігійної лексики в умовах важких часів та репресій.

Сьомий (сучасний) етап (з 90-х рр. ХХ століття). Після проголошення незалежності України 1991 року розпочався сьомий етап в історії країни, який відзначений як «третє українське відродження». Цей період був важливим для розвитку української культури, мови і релігійних традицій. Під час цього етапу відбуваються значущі зміни в суспільстві та політиці України. Однією з ключових подій цього періоду було відновлення діяльності Української автокефальної православної церкви, яка раніше була пригнічена владою. Також вихід із підпілля вийшла Українська греко-католицька церква, яка стала вільною в здійсненні своїх релігійних обрядів і мовленні, зокрема, на рідній українській мові [13]. Цей період також характеризується збереженням та розвитком української мови та культури. Відзначився великим інтересом до вивчення специфіки функціонування термінологічної системи, пов'язаної з церковно-теологічною сферою, що відіграло важливу роль у формуванні національної ідентичності України після отримання незалежності.

Активізація церковного життя в 90-х роках і поглиблене вивчення релігійної лексики свідчать про відновлення інтересу до релігійної спадщини. Релігійний стиль, включаючи його лексичні особливості, відіграє важливу роль у формуванні культурного обличчя країни та її національної ідентичності. Цей процес відображає не лише розвиток мови, а й духовний розвиток суспільства загалом [24].

1.2. Релігійна лексика як об'єкт лінгвістичних досліджень

Духовна сфера завжди відіграла важливу роль у культурному, соціальному та ідентичному житті українського народу. Після отримання незалежності свобода слова в українській державі дала можливість

дослідникам, зокрема мовознавцям, більш детально досліджувати різні аспекти культурної та релігійної спадщини.

Одним із напрямів досліджень є аналіз релігійної лексики української мови. Це включає вивчення та інтерпретацію термінів, назв свят, обрядів, релігійних понять та іншої лексики, пов'язаної з релігійною традицією. Мовознавці аналізують, як ця лексика змінювалася протягом часу, як вона відображає особливості віровчення та духовної культури українців [37].

Дослідження релігійної лексики може включати в себе такі аспекти: 1. Історичний аспект: вивчення розвитку релігійної лексики протягом історії України, включаючи вплив різних релігійних традицій (православ'я, католицизм, іслам та інші) на формування мови. 2. Семантичний аналіз: розгляд значень та конотацій релігійних термінів, їхніх зв'язків з культурою та світоглядом. 3. Лексикографічні дослідження: створення словників, глосаріїв та лексиконів, які включають релігійну лексику, з поясненням її значень та вживання. 4. Контекстуальний аналіз: вивчення того, як релігійна лексика використовується в літературних творах, релігійних текстах, публіцистиці тощо. 5. Вплив релігійної лексики на загальну мовну культуру: Дослідження впливу релігійних термінів на синтаксис, фразеологію, мовленнєвий етикет тощо [30].

Ці дослідження допомагають глибше розуміти культурні та релігійні аспекти життя українського суспільства, сприяють збереженню та популяризації національної спадщини та сприяють формуванню ідентичності нації [33].

Мовознавиця Ю. Браїлко у своїй дисертації «Конфесійна лексика у творчості українських поетів 60-80-х років ХХ століття (семантико-стилістичний аспект)» вивчає використання релігійної лексики в поезії того періоду та її вплив на семантику та стиль віршів. Вона аналізує використання релігійної лексики як у творах, де ця лексика належить до загальноновживаних слів, так і в творах, де вона вживається як індивідуально-авторські новації. Важливим аспектом дослідження є аналіз стилістичних та семантичних

інтерпретацій релігійних слів у творах видатних поетів, зокрема Василя Стуса, Ігоря Калинця, Миколи Руденка та інших. Дослідниця також звертає увагу на те, що у творенні нових слів індивідуальними авторськими прийомами значущі апелятиви можуть бути перетворені в оніми, тобто назви або власні імена. Це сприяє реалізації нових семантичних та стилістичних аспектів релігійної лексики та підвищує емоційність та експресивність поетичних творів. Загалом, дослідження Ю. Браїлко відображає глибокий аналіз використання релігійної лексики в українській поезії минулого століття та її вплив на семантику, стиль та експресивність поетичних творів [10, с.23].

У статті «Елементи релігійного стилю в повісті Олександра Довженка “Зачарована Десна”» Г. Баран класифікує релігійні лексеми на кілька груп [6, с. 35]. Серед них: 1. Релігійно-світоглядні поняття й категорії, які включають слова, що вказують на віру (*віруючий*), культ і релігійні події (*Страшний Суд*). 2. Назви Бога, такі як *Господь, Син Божий, Святий Дух*. 3. Назви ознак Божественного, які використовуються для опису Бога, наприклад *Божий, Божеський, Господній*. 4. Назви духовних сутностей, таких як *душа, душечка, дух, ангел*. 5. Назви нематеріальних реалій, які вказують на духовний світ, наприклад *рай, пекло, небеса*. 6. Святописемні власні назви та імена, які трапляються у святих текстах і релігійних історіях (*Ірод, Ілля, Петро, Паска*). 7. Назви святих і мучеників Християнської церкви, такі як *великомучениця, Григорій, Пантелеймон*. 8. Терміни, пов’язані з релігійною практикою, такі як *благословення, хрещення, постити, грішний*. 9. Назви церковних відправ, книг і релігійних жанрів, наприклад *Псалтир, молитва*. 10. Терміни, пов’язані з особами, що мають відношення до церковного життя, такі як *апостол, батюшка, пророк*. 11. Назви церковних свят, постів, м’ясниць тощо, наприклад *Великдень, Воскресіння, Спас*. 12. Назви церковних об’єднань, споруд, приміщень та інших частин, такі як *Київська лавра, монастир, парафія*. 13. Назви предметів та знаків релігійної практики, наприклад *дзвін, ковчег, лампадка, образ*. 14. Синоніми до поняття Богородиця, такі як *Божя*

Мати, великомучениця, Владичиця. 15. Церковнослов'янізми або слова, утворені за аналогією до церковнослов'янських термінів, наприклад *возрадуватися, воістину, возгавкати*.

Г. Баран також підкреслює урочистий характер церковнослов'янізмів, наприклад *всеблагий, всевидящий* [6, с. 36-38].

Д. Лагудза та О. Ющенко провели аналіз релігійних слів, використаних у творчості Т. Шевченка «Кобзар», Вони визначили, що більшість таких слів має грецьке, старослов'янське та латинське походження. Ці слова увійшли в українську мову з різних джерел, зазнаючи змін у формі та значенні. О. Ющенко створив словник релігійних слів з «Кобзаря», який пояснює їхнє значення та походження і розглядає їх вплив на розвиток української мови і формування художнього та релігійного стилів. Дослідження цієї лексики в творчості Шевченка може розкрити його поетичний світогляд, ставлення до релігії та вірувань, а також допомогти зрозуміти контекст його часу і культурного середовища [41, с. 76].

Д. Гурська вказує, що мова творчості Галини Пагутяк використовує релігійні терміни для передачі комунікативної ролі персонажів у її творах [16, с. 31]. Релігійні лексеми використовуються героями для спілкування та вираження думок, почуттів і уявлень. Герої відображаються як релігійно свідомі особистості з глибоким розумінням та вірою в вищі сили, їх могутність та допомогу, створюючи особливий контекст для розуміння та інтерпретації дій персонажів та подій у творах [78].

Дослідниця виділяє три групи релігійних лексем, які автор використовує у своїх творах:

I. Загально релігійні терміни, що відображають основні релігійні поняття, наприклад «*Бог*», «*душа*», «*гріх*».

II. Лексеми, що відображають поняття, властиві різним християнським конфесіям, такі як «*Свята Трійця*», «*Святий Дух*», «*церква*».

III. Лексеми, що відзначають поняття, притаманні для певних релігійних конфесій, а саме: «*меса*», «*іконостас*», «*ксьондз*».

Гурська вважає, що аналіз релігійної лексики сприяє правильному та контекстуально вмотивованому використанню релігійних термінів, що допомагає створити більш глибокий образ героїв з релігійною свідомістю та вірою [16, с. 31-34].

А. Берестова у своїй статті «Релігійні назви і тексти як прецедентні феномени художній оповіді В. Лиса (на матеріалі роману «Соло для Соломії»)», розглядає використання релігійної лексики. Авторка вбачає значний потенціал у цьому використанні, стверджуючи, що воно допомагає не лише поглибити зміст і образність тексту, але й створює можливості для синонімічного вираження понять без втрати їхнього первинного значення [8, с. 119].

Авторка показує, що у романі В. Лиса використовуються різні синоніми до релігійних термінів, зокрема до імен Бога та Матері Божої. Авторка приводить приклади, де до слова «Бог» синоніми «Боженька», «Господь», «Всевишній» і інші. Синоніми до теоніма «Матір Божа», такі як «Божа Мати», «Матінка Божа» і інші [8, с. 121].

Крім того, письменниця використовує фразеологізми, які містять релігійні назви, які допомагають створити символи духовності.

Загалом, стаття аналізує важливість використання релігійних назв і текстів у творчості В. Лиса та демонструє, як вони допомагають поглибити та збагатити зміст художньої оповіді.

У статті В. Максимчука «Авторські лексичні новотвори з компонентами релігійно-християнської тематики (на матеріалі творчості поетів Рівненщини)» Автор досліджує структуру та семантику нових слів в творчості поетів з Рівненщини з релігійно-християнською тематикою. Стаття класифікує ці новотвори за тематичними групами компонентів на позначення релігійних понять у їхній структурі [42].

Ось кілька прикладів таких груп:

а) назви духовних осіб, наприклад: сатрап-дяк, апостол-мученик; б) назви текстів релігійного змісту, наприклад: молитва-мольба, молитва-голуб; в)

позначення об'єктів невидимого (потойбічного) світу, наприклад: душа-повія, янгол-принц; г) найменування предметів-символів християнського культу, наприклад: небо-хрест, елейно-ніжний; д) номінації церковно-календарних подій, наприклад: страсноп'ятничний; е) номени із семами 'свят', 'гріх', наприклад: довічно-святий; є) назви релігійних обрядів, наприклад: поминально; ж) найменування одягу духівництва, наприклад: кипінь-риза; з) біблійні антропоніми, наприклад: прадавидів, добродій-юда; и) назви культових місць, будівель та їхніх частин, наприклад: соборово, фортеця-монастир; і) найменування культових книг, наприклад: полиново-біблейський та інші.

Загалом, стаття досліджує творчий підхід поетів Рівненщини до формування нових слів з релігійно-християнською тематикою та виділяє різні типи лексичних новотворів, пов'язаних з цією сферою.

1.3. Лексико-семантична класифікація релігійної лексики

Ю. Браїлко закликає розмежовувати конфесійну лексику й інші релігійні терміни, такі як, богословські, сакральні, церковні, християнські та інші тематичні групи. Тому що, релігійні поняття можуть бути в кількох групах разом й тісно переплітатись між собою. П. Дудик переконує, що лексика релігійного стилю відрізняється певною специфікою і відмежовує цей стиль від інших [20, с. 91]. О. Кабиш вважає, що релігійна лексика є стилістично маркованою. В. Максимчук зазначає: «На сьогодні в україністиці немає одностайного погляду щодо класифікації лексики релігійного стилю» [35, с. 2].

Тож, можна зазначити, що дослідники по-різному витлумачують ієрархію цих одиниць, тому в мовознавстві з'явилися різні підходи до класифікацій конфесійної лексики.

Відома мовознавиця А. Ковтун підкреслює, що конфесійну лексику варто поділяти на церковно-обрядові й загальнорелігійні терміни [27, с. 56].

Ю. Браїлко пропонує класифікацію двох типів релігійних лексем. У першому типі виділяють різні лексико-семантичні підгрупи: 1) імена й найменування вищих релігійних сутностей (Вішну, Господь); 2) назви демонічних істот – втілення релігійного зла (Сатана, дідько, нечистий, біси); 3) назви календарних релігійних свят (Пасха, Введення, Усікновення); 4) слова на позначення церковних відправ та їхніх компонентів (літургія, Всеношна, Меса); 5) найменування духовних чинів і церковних осіб (кардинал, пастор, капелан); 6) назви культових споруд та їх частин (кірха, костел, синагога, собор, вівтар); 7) назви предметів релігійного використання (менора, кадило, артос); 8) назви релігійних книг (Книга Мормона, Тора) [10, с. 20].

До другого типу класифікації Браїлко належать одиниці, які набували релігійного значення у процесі розвитку релігійного стилю, переважно це лексика церковнослов'янського походження, яка зберегла підкреслене забарвлення книжності (*глас, возрадуватися, житіє*) і стилістику урочистості.

За класифікацією П. Дудика, конфесійна лексика, може поділятися на групи, які автор називає «стилістеми-найменування», а саме: 1) центральні, основоположні (*Христос, Бог, апостол*); 2) слова на позначення служителів релігії (*священик, панотець*); 3) назви таїнств, елементів християнської обрядовості (*Благовіщення, вінчання*); 4) назви постів (*Великий піст, петрівка*); 5) найменування релігійних реалій (*тропар, ризи*); 6) поняття й найменування неправославних конфесій (*Мекка, чистилище*) [20, с. 91–92].

Мовознавиця О. Ципердюк зазначає, що концепція П. Дудика є не зовсім вдалою, оскільки в групі 5 і 6 об'єднано лексеми з різними значеннями. Окрім того в назві однієї з груп (6) викликає сумнів назва «неправославні» варто було б використати прикметник «нехристиянських», адже релігійна лексика повинна охоплювати всі слова незалежно від конфесійного культу, які вони обслуговують [76, с. 296].

Л. Шевченко, українська лінгвістка та вчена, виокремила певні групи лексики конфесійного стилю в українській мові [71, с. 58]. Ці групи лексики

відображали специфіку релігійного виразу та вірувань. Основні групи, які вона виділила, включають: 1. Найменування Бога: *Син Божий, Дух Святий, Всевишній* та інші. 2. Явища потойбіччя: *сатана, небеса, пекло* тощо. 3. Означення стосунків людини з Богом: *молитва, сповідь* тощо. 4. Моральні та релігійні цінності: *добро, зло, милосердя*. 5. Символічна лексика: *хрест, пасха, архангел*.

Виокремлення таких груп лексики допомагає розуміти особливості мовного виразу в релігійних текстах та віршах, а також підкреслює важливість релігійних тем у літературі та мові [5, с. 284].

Ширшу класифікацію пропонує Л. Струганець: 1. Назви богослужбових відправ: *літургія, хрещення, утренняя, молебень, вечерня*. 2. Назви різновидів церковного співу: *акафіст, кондак, тропар*. 3. Найменування духовних діячів: *митрополит, священник, патріарх*. 4. Найменування одягу та частин вбрання духовних осіб: *риза, омофор, епитрахиль*. 5. Лексеми на позначення богослужбових споруд: *амвон, вівтар, іконостас, притвор, ризниця*. 6. Номени видів церковних обрядів: *хрещення, сповідь, причастя*. 7. Назви предметів християнського обряду: *ікона, молитовник, аналой* [67, с. 207–208].

Названі семантичні групи всеосяжно не репрезентують розмаїття релігійної лексики, але демонструють, що аналізованим групам властива розгалужена інфраструктура.

Ще один лінгвіст О. Стишов класифікував тематичні групи релігійної лексики, на його думку, ці групи розширюються завдяки когнітивній діяльності сучасних людей, оскільки вони хочуть дізнаватися більше про різні світові релігійні практики й засвоюють та поглинають відповідну конфесійну лексику.

Він виокремлює ось такі групи: 1) лексика на позначення релігійних культів, рухів, сект, течій, релігійних груп; 2) найменування церков і сучасних релігій; 3) назви для позначення проповідників, адептів і прихильників різних релігій [66, с. 81].

Дослідниця М. Навальна зауважує на активне збільшення переносних значень релігійної лексики у мовному використанні [47, с. 15]. Вона пропонує свою класифікацію цих одиниць: 1. Найменування Бога, явищ потойбічного світу й стосунків людини та Бога (*Бог, Господь, Спаситель, Всевишній, Вседержитель, Всемогутній*). 2. Загальнорелігійні найменування на позначення конкретних релігійно-міфічних осіб та біблійних персонажів (*Ісус Христос, Святий дух, Мати Божя, святий, апостол, Іуда, ангел, чорт*). 3. Номени на позначення конкретних релігійно-міфічних осіб та біблійних персонажів, які є загальними назвами (*апостол, святитель, преподобний, ангел, пророк, святі*). 4. Номінації загальних релігійно-культурних понять (*релігія, божественність, духовність, віра, забобони*). 5. Назви нових релігійних течій, шкіл, культів, рухів та угруповань (*дзен-буддизм*). 6. Загальні назви, що називають церкви, форми сучасних релігій і їх підрозділи (*християнство, православ'я, секта, конфесія, автокефалія*). 7. Лексеми назв служителів церковно-релігійного культу та осіб, пов'язаних із ними (*патріарх, священник, священнослужитель, єпископ*). 8. Назви проповідників, послідовників, прибічників та представників віруючих різних конфесій (*християнин, мирянин, прихожанин, сповідник*). 9. Групи слів, що називають богослужбові обряди (*молебень, літургія, таїнства, богослужіння*). 10. Номени, які позначають будівлі чи споруди, де відбуваються релігійні обряди (*храм, церква*). 11. Найменування церковно-календарних свят та подій (*Різдво Христове, Великдень, Вербна неділя*). 12. Найменування церковних періодів, які встановлені за певними традиціями (*піст, Великий піст, Петрівський піст, Різдвяний піст, Великодній тиждень*) [46, с. 3-7].

Ця класифікація допомагає розуміти різні шляхи, якими конфесійна лексика потрапила до української мови та як вона пристосовувалася до мовного середовища [84, с. 75].

С. Яремчук у своїй статті «Вивчення сакральної та богословської термінології на заняттях з української мови як іноземної» наводить велику за

обсягом класифікацію, вона відображає різні аспекти релігійної термінології та лексики.

Ось короткий опис кожної з груп: 1. Назви релігій, релігійних практик і культів: *протестантизм*. 2. Найменування релігійно-світоглядних категорій та понять: *нірвана, воскресіння*. 3. Найменування нематеріальних суб'єктів: *Бог, сатана, дух*. 4. Важливі в релігійній історії власні назви та імена релігійних діячів: *Ісус Христос, Мекка*. 5. Назви священних книг та їх частин: *Коран, Біблія*. 6. Лексика на позначення станів та процесів релігійної практики: *причастя, молитва, благословення*. 7. Назви людей за певним релігійним станом чи ознакою, до них відносяться *грішник, одержимий, блаженний*. 8. Надприродні явища (чудеса) для релігійного поклоніння, а саме, *воскресіння, стигмати, пророкування*. 9. Різновиди особистої святості: *блаженний, преподобний, святий, рівноапостольний*. 10. Лексика на позначення позитивних релігійних обрядів, це *похорон, освячення, вінчання*. 11. Найменування осіб, що здійснюють релігійне обслуговування, *мулла, митрополит*. 12. Назви релігійних свят і періодів наприклад: *Рамадан, Кучки, Великдень*. 13. Найменування культових приміщень, споруд, а також їх частин: *мечеть, келія, хори*. 14. Слова на позначення предметів, інструментів, символів релігійної практики, це *розп'яття, миро*. 15. Найменування релігійних обрядів, богослужб, співів наприклад: *Намаз, Діяння Апостолів* [85, с. 118–119].

Окрім того, С. Яремчук виділяє богословську термінологію, яку зараховують до конфесійної лексики. На думку мовознавця, богословська термінологія охоплює, ту лексику, яка пов'язана з релігійним культом. Сюди він зарахував слова, які відносяться до: а) храму і його впорядкування (*святая святих, дискос*); б) парафії як релігійної одиниці з певним колом людей, що практикують культ (*паламар, панотець, парафіяни*); в) релігійних свят (*Різдво, Спас, Петра і Павла*); г) релігійних священних обрядів (*причащати, хрещення*); д) християнської догми (*мирування, сповідь*); е) богослужінь (*літургія, відправа*) [85, с. 119].

Отже, можемо сказати, що в сучасному українському мовознавстві існує багато різних підходів до класифікацій релігійної лексики.

Висновки до розділу 1

Отже, релігійний стиль у сучасній українській мові є одним з основних. Він виник і розвивався протягом віків під впливом релігійних процесів і реформ у суспільстві. Шлях становлення конфесійного стилю був важким. Перші релігійні тексти в українській мові виникали в середині X століття під впливом християнізації Київської Русі. У цей період українська мова почала збагачуватися релігійною лексикою, що відображала нові поняття та терміни, пов'язані з християнством. Упродовж наступних століть конфесійний стиль у мові продовжував розвиватися під впливом різних релігійних рухів, реформ і суспільних змін. Він відображав особливості різних конфесій, таких як православ'я, католицизм, протестантизм та інші віросповідання. На цьому шляху були як світлі періоди, коли релігійний стиль сприяв розвитку культури та освіти, так і темні моменти, коли віра використовувалася для політичних та соціальних маніпуляцій.

Релігійна лексика української мови виникла і розвивалася як відображення віри та духовності, сприяючи розвитку самої мови. Релігійний стиль відіграв важливу роль у збереженні та розвитку української мови, відображаючи багатшаровість української культури та ідентичності через віру, традиції та цінності народу.

Релігійна лексика привертає увагу численних дослідників, серед яких Н. Піддубна, Н. Пуряєва, С. Бібла, Н. Бочарова та інші. Дослідження релігійного стилю допомагає краще розуміти релігійні концепти, культурні традиції та виразність у релігійних текстах. Вчені, такі як О. Горбач, С. Бібла, Ю. Осінчук, І. Павлова, І. Черненко та інші вивчають розмежування релігійних лексем за лексико-семантичними групами, аналізуючи їх в релігійних текстах. Серед мовознавчих праць уже є й такі, де досліджено

лексико-семантичне вираження та типологію релігійної лексики на матеріалі художніх текстів. Другий розділ нашої роботи теж буде торкатися цієї проблеми.

РОЗДІЛ 2. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕЛІГІЙНИХ НАЙМЕНУВАНЬ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ МАРІЇ ТКАЧІВСЬКОЇ

2.1. Лексико-семантична типологія релігійної лексики

Мовознавці виокремлюють найрізноманітніші групи релігійних найменувань та класифікують їх за лексико-семантичними групами. Спираючись на їхню типологію, на матеріалі текстів романів «Княгиня Острозька» й «Голос перепілки» Марії Ткачівської формуємо такі групи релігійної лексики:

- 1) **теоніми** (*Бог, Всевишній, Пан Біг, Господь, Всемогутній Бог, Христос, Творець, Богородиця, Цариця Небесна, Мати Небесна, Мати Божя*);
- 2) **назви свят** (*Великдень, Святої Єлизавети, Різдво, Йордан, Стрітення, Великодня п'ятниця*);
- 3) **назви біблійних книг** (*Біблія, праці святого Августина, Кодекс Юстиніана, Новий Заповіт, Коран, Псалтир, Старий Заповіт*);
- 4) **назви послідовників релігійних учень** (*православний, католичка, єзуїти, лютерани, Чеські брати, протестантизм, гугеноти, Раб Божий, Раба Божя*);
- 5) **назви святих таїнств** (*шлюб, похорон, народження, хрещення, причастя, Євхаристія*);
- 6) **номінації на позначення предметів церковного вжитку** (*канделябр, дзвін, хрест, престол, тетрапод, кивот, ікона*);
- 7) **номінації на позначення релігійних абстрактних понять** (*гріх, едемський гріх, яблуко спокус, смирення, райські сади, едемський сад, благочестя, побожність, заповіді, манна небесна, Содом і Гоморра*);
- 8) **назви священничого одягу, атрибутів влади** (*казула, стола, спитрахиль*);
- 9) **назви церковних будівель та їхніх частин** (*храм, собор, костел, церква, каплиця, монастир, лавра, синагога, келія, вівтар, базиліка*);

10) назви духовенства, служителів церкви (*єпископ, ксьондз, хор, папа, священник, чернець, черниця, духовна особа, факелоносець, монахиня, настоятель, преосвященство, преподобний отець, проповідник, отець, панотець, архієпископ*);

11) назви надприродних істот (*ангел, херувим, ангел-охоронець*);

12) назви обрядодій (*процесія, перехреститися, вінчатися*);

13) назви релігійних богослужінь (*літургія, меса, Служба Божя*).

У романах «Княгиня Острозька» й «Голос перепілки» М. Ткачівської релігійні лексеми широко представлено найрізноманітніші лексико-семантичні групи християнських релігійних назв. Вони є насамперед мовними знаками християнського світогляду героїв, їхньої віри в Бога.

Найчастіше уживається релігійна лексема *Бог* (124 р.), яка називає поняття, яке використовується для позначення вищої, надприродної сили або істоти, яка вважається створителем та володарем всесвіту або якоїсь аспекти життя і природи. З таким самим значенням авторка зрідка вживає оніми-перифрази: *Всевишній, Всемогутній Бог, Христос, Пан Біг, Творець*. Власні назви *Бог, Господь, Всевишній* переважно виступають у ролі адресата мовлення, до якого звертаються герої роману, коли висловлюють свої прохання: *Пане Боже, на тебе надія!* [70, с. 162]; *Боже, допоможи!* [70, с. 224]; *Боже, допоможи моїй матері!* [70, с. 340]; *Поможи мені, Боже, далі гордо нести княжу голову й не зійти зі шляху своїх мрій і намірів* [70, с. 424]; *Боже, помози бідолашній подолати страхи!* [70, с. 431]; *Порятуй його, Боже!* [70, с. 455]; – *Боже помози, аби Стефка борше розв'язалася, – знову зиркає на образи* [69, с. 7]; *Дай їй му щісливу доленьку, Божечку* [69, с. 13]; *Лише просила Бога, щоб їх записали разом* [69, с. 136]; *Дай мені сили, Божечку* [69, с. 169].

Головні герої найчастіше звертаються до Бога з питаннями, на які шукають відповідь, у наведених прикладах вони використовуються для підсилення почуттів жалю й благання головних героїв. Звертання до Бога може мати глибокий емоційний зміст і виражати віру, надію, розчарування

або безпорадність героїв: *Невже світ – це вічна реприза розп'ять, **Господи**?! [70, с. 147]; **Боже**, чому сили не вистачає мудрості? [70, с. 150]; Як жити далі, **Господи**? [70, с. 164]; **Боже**, невже це відбувається зі мною? [70, с. 172]; **Боже**, коли все це закінчиться? [70, с. 203]; **Боже**, як жити далі? [70, с. 231]; **Боже**, як це все пережити? [70, с. 248]; **Боже**, як пережити завтрашній день? [70, с. 279]; *Невже все це відбувається зі мною, **Боже**? [70, с. 284]; Чому, **Господи**? — кидала в душу розпечені головешки [70, с. 330-331]; **Боже**, як знати, де моє світло? [70, с. 371]; **Боже**, як втриматись? [70, с. 422]; **Боже**, невже це і є кінець світу, про який говорив Тодось?! [69, с. 67]; Чи добре я роблю, **Боженьку**, що їду до того Куйбишева? [69, с. 133]; *Невже у світі ніде нема спокою, **Божечку**? [69, с. 137]; Що маю робити, **Господи**? [69, с. 168]; Дай мені сили, **Божечку** [69, с. 169].***

Лексема *Бог* може актуалізувати позитивні периферійні семи, наприклад сему подяки: ***Боже**, як легко дихається! Як тепло всміхається! Які вільні груди! Які легкі плечі! [70, с. 466]; Дякую, **Боже**! [70, с. 467].* У наведених прикладах слово *Бог* виконує оцінну функцію, яка проявляється в позитивному ставленні мовця до адресата.

Часто вживаний онім *Богородиця*, як і перифрази, пор. у контексті: *Хай **Богородиця** вбереже тебе від усіляких бід [69, с. 62]; Тоді молода княгиня довго молилася до **Богородиці** [69, с. 350]; Тільки шукала думками образ **Богородиці**: «Допоможи, **Царице Небесна!**» [69, с. 134]; Княжна губилася поглядом то у смиреннім обличчі **Матері Божої** [69, с. 111]; **Мати Небесна!** Як прикро! [69, с. 324].* Наведені приклади підтверджують, що власні назви на позначення Діви Марії реалізують семи «заступництво» та «допомога».

Назви надприродних істот у романі представлено лексемами *ангел*, *ангел-охоронець*: *У весни – крила **ангела** [69, с. 364]; Інакше б усі жили на небі й були **ангелами** [70, с. 411]; Бути комусь **ангелом** [70, с. 473]; Сьогодні саме вона, королева з роду Сфорца, була його **ангелом-охоронцем** [70, с. 34]; *Тримай мене, мій **ангеле-охоронцю!** [70, с. 222].* Ангел, як впливає із поданих контекстів, є уособленням підтримки, допомоги, надії, тепла, любові.*

Лексеми на позначення християнських свят характеризують відлік часу, його протяжність, що було особливо характерно в давні часи, наприклад: *Вчимося від жовтня до Великодня і від Великодня до липня* [70, с. 77]; *Завтра день святої Єлизавети, а снігу насипало, як на Різдво* [70, с. 120]; *Недарма батько народився в час Стрітення*, – додала Катерина [70, с. 383]; *Хіба що на Великдень* [70, с. 53]; *Знов прийшла Бечкова неділя* [69, с. 61]; *На Великдень Стефка собі сорочку нову вишила, нову спідницю пристарала»* [69, с. 161]; *У хаті пахло розстеленим під столом сіном, кутею й Різдвом* [69, с. 182]; – *Славимо його! – відповів кожен, хто сидів за столом, і святкував Різдво Христове й Різдво великої родини* [69, с. 183].

Лексеми *настоятель, отець, преосвященство* є термінами, які вказують на духовне становище та роль осіб у церковній ієрархії і мають важливе значення в християнському контексті. Вони використовуються для звернення до духовних лідерів і представників церкви, як-от: *Високопреподобний отче, знаю, що ми спричинили вам багато турбот* [70, с. 210]; *Це не проти законів, преподобний отче!* [70, с. 211]; – *До правди, високопреподобний отче* [70, с. 211]; *Ви ще пошкодуєте, ваше преосвященство, за ваші помилки* [70, с. 215]; – *Це значить, що ви, преподобний отче, відмовляєте нам? – глянула гостро на настоятеля* [70, с. 184]; *Настоятель очікував, поки княгині покладуть у рот шматочок риби* [70, с. 184]; *Будемо сподіватися, що у вас, пане настоятелю, знайдеться можливість не впустити воєводу до монастиря, — настирливо глянула на панотця Беата* [70, с. 200]; *Чоловік середніх років, з акуратно підстриженим волоссям, маленькою борідкою і тоненькими вусиками, чемно схилив перед настоятелем голову* [70, с. 202].

Ці лексеми є важливими в мовленні християнського етикету і виражають повагу та покору перед духовними лідерами та особами церковної ієрархії. Вони також можуть відображати ставлення автора та героїв до цих духовних осіб і розкривати їхню роль у тексті чи сюжеті.

Серед номінацій на позначення предметів церковного вжитку в аналізованому тексті виявлено такі: *хрест* (21), *образ* (12 р.), *ікона* (8), *канделябр* (5), *тетрапод* (3), *кляшторний дзвін* (2). Лексема *хрест* актуалізує символічні ядерні семи, такі як «страждання», «муки», «нелегка ноша» і слугує для створення біблійної алюзії, уживаючись зчаста в переносному значенні: «На стіні – **хрест** із Розп'яттям, збоку – полиці зі свічками [70, с. 185]; У кожного свій шлях із **хрестів**. Але не кожен **хрест** – твій [70, с. 119]; Чи міг її батько Ілля передбачити, що його рідне дитя все життя нестиме **хрест** цієї ворожнечі [70, с. 423]; Черпнула ківш лиха замість любові й тепер мусила нести свій **хрест** та на **Бога** надіятися [69, с. 15].

Лексеми *ікона* та *образ* – синоніми, хоча *образ* – одиниця полісемічна, порівн.: *ікона* ‘живописне, мозаїчне або рельєфне зображення Бога або святого, якому поклоняються віруючі; образ’ [62, с. 16] і *образ* ‘1. Те саме, що ікона. 2. заст. Картина’ [62, с. 561]. В аналізованих романах М. Ткачівська частіше послуговувалася лексемою *образ* (27 слововживань), рідше – *ікона* (6). Пряме значення цих слів указує на їхню символічну функцію, засвідчує непохитну віру, наприклад: *Тільки шукала думками образ Богородиці: «Допоможи, Царице Небесна!»* [70, с. 134]; *На іншій стіні — образи Царя Христа й Богородиці* [70, с. 185]; *Тоді молода княгиня довго молилася до Богородиці, до святих та образів Страстей Господніх* [69, с. 350]; *На тетраподі горіли свічки, кидаючи тінь на іконостас, на Царські врата та на ікону явлення Бога* [70, с. 110]; *Гальшка опустила на коліна й не відводила погляду від ікони* [70, с. 110]; *Схилилась душа в ранковім поклоні до ікони Богоявлення рідного храму* [70, с. 254]; *...ікони з перлами та смарагдами, які привіз із Московії Суло, численні подарунки короля, кримського хана і вірних слуг* [70, с. 463].

У прозових художніх текстах М. Ткачівської доволі широко представлено найменування послідовників релігійних учень, зокрема: *православні, католики, єзуїти, лютерани, Чеські брати, протестанти, гугеноти*. Лексеми *православні* (12 р.), *католики* (36 р.) найчастотніші й

свідчать про те, що герої роману були різних вірувань. Наприклад: *Оскільки Ілля – православний, а Анна – католичка, Радзивілл навіть клопотався перед папою Климентієм II про цей шлюб* [70, с. 22]; *Що це за сутички між католиками і православними?* [70, с. 402]; *Княгиня була католичкою і до Шамотул мало зналася на лютеранстві, яке сніговою лавиною котилося не лише Пруссією, Чехією, Францією, але й Великопольщею* [70, с. 402]; *Тепер у Франції почалася громадянська війна між католиками й гугенотами* [70, с. 257]; *Хоч ти католичка, та на православну школу король документа не підпише* [70, с. 442].

Використання назв святих таїнств досить поширене, зокрема слово *шлюб* (96 р.). Подаємо лише окремі приклади в контексті: *Відразу й уклав угоду про його шлюб із донькою першого польного гетьмана литовського Юрія Радзивілла Анною Радзивілл* [70, с. 24]; *Шлюб має благословення короля, — продовжував тиснути староста* [70, с. 205].

В одному з фрагментів, де описано обряд вінчання, подано багато релігійних найменувань у складі релігійного тексту, у тому числі назви обрядодій: *Гальшка бачила, як священник узяв із тетрапода вінець і перехрестив ним князя Дмитра: — Вінчається раб Божий Дмитро з рабою Божою Єлизаветою в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Амінь. Далі благословив Гальшку: — Вінчається раба Божя Єлизавета з рабом Божим Дмитром в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Амінь. Священник тричі поблагословив їх: — Господи Боже наш, славою і честю вінчай їх. Гальшка відчула, як щось торкнулося її голови. Тепер вже не знала, чи то терновий вінець, чи діадема: — Чи готовий ти, рабе Божий Дмитре, взяти за жону рабу Божу Єлизавету і прирікаєш їй любов, вірність і чесність подружню та що не залишиш її аж до смерти? — Готовий! — почувла Дмитрові слова. — Чи готова ти, раба Божя Єлизавето, взяти за мужа раба Божого Дмитра і прирікаєш йому любов, вірність і чесність подружню та що не залишиш його аж до смерти? — звернувся священник до Гальшки* [70, с. 111].

Назви святих таїнств набувають позитивного та негативного забарвлення, зокрема *похорон* (сукупність обрядів, пов'язаних із проходами і похованням тіла померлого): *Для похоронної процесії вишикувалися озброєні стисники* [70, с. 349]; *На час її смерті він був у Варшаві і прибув лише на похорон до Тарнова* [70, с. 383]. До лексеми *похорон* є певний синонімічний ряд: *поховання, похоронна процесія, остання путь*.

Лексема *молитва* позначає звернення вірного до Бога, богів, інших надприродних або асоційованих із Богом істот, а також канонізований текст цього звернення. Уживання релігійної лексики може супроводжуватись порівняннями, як-от: *Його молитви лились, мов небесні хорали* [70, с. 128]; *Біль вростав молитвою в небо* [70, с. 340]; *Її молитва вросла в небо, немов дерева, немов руки, здійснені до Божого лику* [70, с. 417]; *Мартин заплющив очі й почав молитися* [69, с. 63];

Також представлено деякі фразеологічні сполуки: *Стільки років ніщо не було на заваді метресі чекати у ложниці на короля, щоб піднести йому на таці принадних рук яблуко спокус* [70, с. 10]; *А Беатині статки — то манна небесна!* [70, с. 390]; *Це вже буде не Божий едем, а Содом і Гоморра* [70, с. 202]. Біблійні вислови – це шлях до людських сердець, вони приживалися у мовленні вірян, ставали крилатими та увійшли в золотий фонд української фразеології.

Релігійні номінації абстрактних понять у романі виявляються в сталих сполуках, а саме: *Невже вона більше не полетить зоряним шляхом в обійми володаря, не зігріє його палким янтарем своїх очей, не впаде у прірву едемських гріхів?* [70, с. 6]; *Стільки років ніщо не було на заваді метресі чекати у ложниці на короля, щоб піднести йому на таці принадних рук яблуко спокус* [70, с. 10]. Зчаста використано лексему *гріх*, яка належить до назв абстрактних понять: *Гріх людський, мов меч, зависав між світів* [70, с. 147]; *Княгине, ви спонукаєте мене до гріха!* [70, с. 211]; *Якщо ви мене обдурили, то гріх цей ваш, княгине, а не мій* [70, с. 212].

У романі «Княгиня Острозька», окрім лексеми *гріх*, представлено спектр однокореневих слів: *грішниця, грішники, згрішити, грішний*: *Вона говорила швидко й гостро, мов із грішницею* [70, с. 208]; — *Грішники думають навпаки, ваша світлосте* [70, с. 247]; *Бог не може витерти всіх грішних зі своєї Книги, бо там нікого не залишиться* [70, с. 258]; *О, згрішив цей народ великим гріхом, вони зробили собі золотих богів* [70, с. 257].

Найбільш уживаними одиницями серед найменувань церковно-релігійних споруд є лексеми *монастир* (63 р.) (напр.: *Сонце всміхалося зшибок монастиря, проливало своє густе золото на вершечки дерев* [70, с. 182]; *Монастир – покров Божий* [70, с. 184]); *церква* (56 р.) (*Князі дбали і про віру своїх підданих, будували для них церкви* [70, с. 40]; *Коли виросту, я теж збудую школи, шпиталі й церкви, – дивилася кудись за хмари княжна* [70, с. 40];) *храм* (34) (напр.: *Цю мить Гальшиці здалося, ніби розчахнулися двері храму, переповнюючи його свистом буревію* [70, с. 111]; *Воєвода не посміє піти на Божий храм, — звела руки Беата* [70, с. 199]; *Стефка ж завжди брала Мартина до церкви* [69, с. 53] *Хто ходит до церкви, – казав дід далі, – той буде вічно жити* [69, с. 54].

Серед інших слів на позначення церковних будівель і їхніх частин у романі вживаються лексеми *костел, вівтар, каплиця, лавра, базиліка, келія, синагога*. Ці лексеми є менш частотними: *костел* – 7 р., *вівтар* – 6, *каплиця* – 4, *лавра* – 3, *базиліка* – 3, *келія* – 2, *синагога* – 1.

Базиліка – це прямокутна споруда, розділена всередині колонами або стовпами на 3 – 5 частин [70, с. 35]. Лексема *базиліка* актуалізує архісему «святе місце», як-от: *Молодята повільним кроком ступали до катедрального Вавельського собору – базиліки святих Станіслава і Вацлава* [70, с. 24]; *Беата й Ілля повільно проходили крізь величну арку собору і підіймалися високими сходами до відчинених навстіж дверей базиліки* [70, с. 24].

Варто зазначити, що М. Ткачівська у своєму романі «Княгиня Острозька» не використовувала номінацій на позначення нечистої сили, що свідчить про спеціальне опущення таких номінацій, як не вартих ужитку в мовленні

побожної людини, більше уваги звертається на чисте, світле, святе. Або ж, можливо, використання таких номінацій – це воля самої письменниці.

Отож, розглянувши лексико-семантичні особливості релігійної лексики в текстах романів М. Ткачівської», ми з'ясували її семантичну різноманітність, високу частотність, уходження в розлогі синонімні ряди та вживання в складі художніх засобів. Трапляються уривки релігійних текстів. Релігійні лексеми актуалізують переважно своє первинне релігійне значення, лише зрідка вживаючись у переносному.

2.2. Фразеологізми з релігійними лексемами в складі

Використання біблійних за походженням релігійних фразеологічних одиниць у художній літературі є досить поширеним явищем. Автори використовують ці вислови для того, щоби надати персонажам історичний або символічний контекст. Це допомагає глибше вивчити внутрішній світ персонажів, їхню віру, цінності та духовні переживання.

Крім того, використання релігійних висловів може створювати атмосферу та настрій твору. Вони можуть надавати тексту сакральності або ж розкривати моральні аспекти ситуацій та взаємин персонажів.

Такі вислови можуть бути особливо ефективними в літературі, яка досліджує віру, сумніви, долю та духовні питання. Вони допомагають авторам висловити складні ідеї та емоції через вже відомі релігійні символи та мовні конструкції, що може зробити твір більш доступним для читачів, які розуміють ці концепти [57, с. 33].

Фразеотворення, або створення фразеологізмів, – це процес формування нових висловів на основі старих слів та виразів. Під час цього процесу лексичні компоненти (слова та вирази) поєднуються в нові фразеологічні одиниці, які мають свою унікальну семантику, відмінну від значень окремих компонентів. Це створює семантичну цілісність в межах фразеологічних висловів [1, с.10].

Фразеотворення відбувається завдяки семантичним змінам, коли лексичні компоненти втрачають свої первинні значення і отримують нові семантичні відтінки в контексті фразеологічної одиниці. Цей процес відбувається під впливом фразеологічного оточення, тобто інших фразеологічних виразів, які використовуються в мові. Це може включати в себе вживання фразеологічних одиниць в різних ситуаціях та з різними компаніями слів, що може призвести до зміни їхньої семантики та створення нових фразеологічних одиниць [3, с.14].

Розглянувши структурно-семантичну класифікацію А. Кузи, можемо сказати, що вона є досить точною й відіграє важливу роль у вивченні фразеологізмів. Вона базується на семантичних, морфологічних та синтаксичних критеріях і тому є важливою для опису фразеологічного матеріалу. Услід за А. Кузою можемо виокремити такі групи релігійних фразеологічних одиниць, а саме:

1. Вигуково-модальні релігійно фразеологічні одиниці – це вислови чи виразні вигуки, які використовуються в релігійних контекстах для вираження емоцій, ставлення до Бога чи святих, висловлення побажань, прохань чи сподівань.

Вони можуть як бути вжиті уривки з релігійних текстів, так і стати фразеологічними одиницями у мові, які використовуються для вираження певних смислів або почуттів. Наприклад: *Слава Богу!* – вираз подяки або відзначення дива. *Боже мій!* – вираз здивування чи жаху. *На Бога сподіваємось, а віримо в конячку* – фразеологізм, який виражає сумнів у чийсь-небудь щирості або правдивості. Вони використовуються в спілкуванні для надання йому релігійного відтінку або для вираження певних емоційних станів.

2. Номінативні релігійно фразеологічні одиниці – це вирази або слова, які використовуються в мові з релігійними асоціаціями для передачі певних понять, ідей або ситуацій.

Ці вирази часто ґрунтуються на релігійних традиціях, міфології або текстах священних писань. Вони можуть мати різні конотації та вживатися в різних контекстах. Ось деякі приклади номінативних релігійно-фразеологічних одиниць: *Брат за брата* – вираз, що вказує на солідарність та взаємопідтримку між людьми, особливо в складних ситуаціях. Цей вираз може виникнути з релігійних текстів, які підкреслюють важливість взаємної людяності та допомоги один одному. *По воду лізе, як кішка ковбаси хоче* – цей вираз вказує на непослідовність людини. Він може бути пов'язаний із релігійними уявленнями про чесність і праведність, підкреслюючи нечесність чи двозначність у поведінці. *Мовчання – золото* – вислів, який може виникнути з релігійної ідеї про цінність тиші, медитації та внутрішньої рефлексії. Це вираження вказує на те, що інколи краще залишитися мовчазним, ніж говорити без розуміння чи необдуманого. *Щедрий як Святого Миколая* – цей вислів вказує на велику щедрість або готовність допомагати іншим. Святий Миколай у християнській традиції є покровителем дітей і щедрим захисником бідних.

Ці приклади показують, як релігійні ідеї та концепції можуть впливати на народну фразеологію.

3. Номінативно-комунікативні релігійно-фразеологічні одиниці - це вирази чи виразові засоби в мові, які мають стосунок до релігійних понять, символів, образів, історій чи понять і які використовуються для вираження певних ідей, переконань, емоцій або філософських концепцій в контексті релігії чи духовності.

Ці вирази можуть мати певний символічний чи метафоричний зміст, який розуміється лише в рамках конкретної релігійної традиції чи спільноти. Наприклад, *горіти в пеклі, розходитися як Мойсей Червоної море*.

Ці фраземи можуть використовуватися як у розмовній, так і в писемній мові для вираження різних почуттів, думок чи ситуацій, пов'язаних із релігійними темами.

2.2.1. Вигуково-модальні фразеологічні одиниці

Вигуково-модальні фразеологічні одиниці в українській мові можуть виражати різні емоції та ставлення мовця. Далі описуємо різні типи вигукових фразем, виявлених у романах М. Ткачівської, розподіливши їх за такими категоріями:

- вираження заперечення, небажаності (використання для вираження відмови або неприйняття чого-небудь);

***Бійтеся Бога!** – кричав настоятель [70, с. 218], **Не гніви** дурно **Бога** [69, с. 34], **Бігме Боже, не я** [69, с. 35], **Не дай Боже** яка чубанина чи фук — одразу **стілець!** [69, с. 47-48].*

- висловлення здивування, радості, подиву, страждання (уживається як вигук, що включає в себе здивування, радість):

*Як дивно, **Господи!** [70, с. 120], **Боже, скільки болю!** [70, с. 150], **Боже, чому силі не вистачає мудрості?** [70, с. 150], **Боже, невже це відбувається зі мною?** [70, с. 172], **Боже, коли все це закінчиться?** [70, с. 203], **Боже, як пережити завтрашній день?** [70, с. 279], **Мати Небесна! Як прикро!** — не приховувала болю Гальшка [70, с. 324], **Боже, як знати, де моє світло?** [70, с. 371], **Боже, чому дорога до себе така далека?** [70, с. 419], **Боже, як легко дихається! Як тепло всміхається! Які вільні груди! Які легкі плечі!** [70, с. 466], **Я вдома, Господи!** [70, с. 467], [70, с. 371], **Невже у світі ніде нема спокою, **Божечку?**** [69, с. 137].*

- висловлення побажання, прохання:

***Допоможи, Царице Небесна!** [70, с. 134], **Хай Бог нас благословить!** — знову відкланявся **настоятель** [70, с. 200], **Хай Бог його милує** [70, с. 206], **Боже, допоможи!** [70, с. 224], **Боже помози, аби Стефка борше розв'язаласи, —знову зиркає на образи** [69, с. 7], **Дав би Бог!** [69, с. 37], - **З Богом, Мартине! Борше вертайси, - почув від Варвари** [69, с. 153].*

- висловлення байдужості:

*Та бійтеси **Бога!**- казали молодиці [69, с. 76].*

- незадоволення, зневажливе ставлення до кого-, чого-небудь:

Боже, невже це порятунок? [69, с. 213], *Боже, як жити далі? Як втриматися плеса? Як не цілитися самій собі в душу, коли не можеш влучити словом у того, хто завдав тобі болю?* [70, с. 230], *Скільки їх, Господи! Виявляється, він писав до мене, хоч не отримав жодного мого листа!* [70, с. 448],

- висловлення обурення, досади, докору (у значенні вставного слова):

Невже все це відбувається зі мною, Боже? [70, с. 284], *Скільки бід навколо, Господи!* [70, с. 306], *Думала, що спіймала Бога за бороду?* [70, с. 230], *Чому, Господи? — кидала в душу розпечені головошки. — Чому так буває, що промовиш необачне слово, а воно мучить тебе, наче розпалила в душі вогнище. І вже годі його погасити!* [70, с. 330-331], *Як могло таке трапитись, Господи?* [70, с. 340], *Що це за сон, Господи! Це ж треба, щоб таке страхіття наснилося!* [70, с. 375], *Боже, я мріяла обійняти її живою, а не торкатися нині цього холодного каменю, даруючи сльози жалю йому* [70, с. 417], *Боже, невже їй це сниться?* [70, с. 448], *Боже, які холоди! Мені б у вирій!* [70, с. 449].

Існує багато фразеологізмів з релігійною лексемою *Бог* у значенні ‘релігійних віруваннях – уявна надприродна істота, що нібито створила світ і керує ним та вчинками людей’ [72, с. 207]. В українській мові лексема *Бог* іноді може втрачати своє пряме значення як вища надприродна істота, і використовуватись у фразеології та вигуках як емоційний вираз: *Боже, чому силі не вистачає мудрості?* [70, с. 150], *Пане Боже, на тебе надія!* [70, с. 162]. Бачимо, що такі вигуки та звертання часто використовуються в літературі для підкреслення емоційного стану персонажів або автора, зазвичай вживаються на початку речення. Вони можуть викликати в читачів, як зазначають дослідники, відчуття співчуття, захоплення чи здивування, роблячи текст більш виразним та інтенсивним [14, с. 33]. Такі вирази можуть допомогти передати глибокі почуття та емоції персонажів або автора та

залучити читача до тексту, змушуючи його роздумувати над подіями та почуттями, які вони викликають [52, с. 89].

Фразеологічні одиниці з лексемами *Бог* і *Господь* у співвідношенні в запропонованих текстах не є рівномірним щодо частотності, зокрема лексема *Бог* уживається 188 разів, а лексема *Господь* – 31.

Отже, вигуково-модальні фразеологічні одиниці, які використовуються для вираження емоцій, почуттів та вражень персонажів у художніх творах, зазвичай відображають внутрішній світ персонажів, розкриваючи їхні емоційні стани та реакції на події навколо. Вони можуть виражати різні почуття, такі як здивування, радість, подив, страждання, побажання, прохання, байдужість, незадоволення, обурення, досада, докір, небажаність та заперечення.

Позитивні емоції часто передаються за допомоги фразеологічних одиниць із лексемами, пов'язаними із вищими силами або божествами, наприклад *Бог* або *Господь*. Це може створювати враження величі та позитивних почуттів у персонажів та читачів. Негативні емоції можуть бути виражені через слова, пов'язані із злом чи дияволом, такі як *біс*, *дідько* або *чорт*. Ці вирази можуть підкреслити ворожість, злість або відсутність моральних цінностей у персонажів [66, с. 18].

Опис емоційного стану героїв у художніх творах є важливим для розуміння їхньої психології та мотивацій, часто спонукає читачів до роздумів та прагнення глибше пізнати внутрішній світ персонажів. Це може робити твір більш виразним та емоційно насиченим для аудиторії.

2.2.2. Номінативні фразеологізми

Виокремлення релігійних фразеологічних одиниць за граматичною ознакою відповідає класифікаційній схемі, яку запропонувала відома українська мовознавиця А. Куза [37, с. 53-65]. Згідно з цією класифікацією, їх можна поділити на чотири групи залежно від граматичної форми слова, яке

вони містять: 1) іменникові (*Євине насіння, всесвітній потоп, Соломонів суд*); 2) прикметникові (*чистий душею (серцем), наче з хреста знятий*); 3) дієслівні (*відділяти кукіль від пшениці, співати осанну*); 4) прислівникові (*як морського піску*).

Ця класифікація допомагає в усвідомленні граматичної структури релігійних фразеосполук і полегшує їхнє розуміння та аналіз [28, с. 167].

За творами М. Ткачівської можемо виокремити такі групи релігійних фразеологічних одиниць: дієслівні, прикметникові, прислівникові та іменникові.

Дієслівні релігійні фразеологічні одиниці вказують на стан або дію людини. Їх характеристикою є:

- нагадування важливих релігійних настанов:

Фраза *Хто згрішив Мені, того витру із книги Своєї* є біблійною цитатою з Послання до церкви в Лаодиці, яке знаходимо в Книзі Одкровення (Апокаліпсисі) у Новому Заповіті Біблії. Ця фраза означає, що ті, хто вчиняє гріхи, будуть вилючені або позбавлені благодаті Божої. Це символічний спосіб висловлення моральної вимоги до людей дотримуватися Божих заповідей і уникати гріхів (*І вернувся Мойсей до Господа й сказав: «О, згрішив цей народ великим гріхом, вони зробили собі золотих богів». І промовив Господь до Мойсея: «Хто згрішив Мені, того витру із книги Своєї», — продовжив перший [70, с. 257]*);

бійтєся Бога – цей вираз має релігійне коріння і використовується для вираження серйозності, підкреслення важливості чи непорушності якоїсь обіцянки чи угоди. Ця фраза закликає людину дотримуватися своїх слів, обіцянок або обов'язків, боятися порушувати обіцянки перед Богом, якщо така обіцянка була дана: – *Та бійтєси Бога, паночку [69, с. 34], Йой, бійтєси Бога [69, с. 144]*;

передати себе в руки Богові (*здати себе в руки Бога*). Це вислів, який в українській мові означає віддати свою долю, проблеми чи ситуацію на розсуд Божий, покладати надію на вищу силу і вірити, що все буде добре. Див. у

контексті: *Вони вже не ховалися від зливи, а просто передали себе в руки Богові* [69, с. 80];

зріх нарікати – цей фразеологізм використовується для вираження того, що неприйнятно критикувати або осуджувати когось, особливо якщо самому є на що подивитися у власній поведінці. Напр.: *Йй було б зріх нарікати на своїх газдів* [69, с. 91];

- оцінювання діяльності, вчинків, характеру людини:

Фразеологізм **пекло, мов у пеклі** використовується для позначення надзвичайно тяжких, неприємних умов чи ситуацій. Він має негативний відтінок і вказує на те, що ситуація або умови надзвичайно важкі, нестерпні, або навіть неможливі для витримки. Цей фразеологізм використовує образ пекла як місця надзвичайної страждання та муки, для підсилення негативного враження від ситуації: *Ти впустила в душу пустку, бо не могла по-іншому: тебе пекло, мов у пеклі* [70, с. 377];

молитва вросла в небо вказує на те, що молитва чи прохання, висловлені в надії, сподіванні чи вірі, залишаються невислуханими або несприйнятими. Цей вираз використовується для позначення того, що людські сподівання чи прохання не здійснюються, і здається, ніби вони зникають або залишаються непоміченими: *Йй молитва вросла в небо, немов дерева, немов руки, здійняті до Божого лику* [70, с. 417];

з'їздити в рай на чужому горбі фразеологізм, що означає шукати власної вигоди, користуватися чужою працею чи зусиллями, не співвідносячи це з власними зусиллями чи ризиками. Цей вислів має негативне забарвлення і може вказувати на недобросовісний або несправедливий спосіб досягнення успіху або отримання вигоди. *Ласький був мастаком з'їздити в рай на чужому горбі, а не «мозолити руки»* [70, с. 417];

ускочити у пекло – фразеологізм, що має вираження великого гніву, роздратування або обурення на когось: *Замахнувся на німб княжої слави, хоч сам ускочив у пекло* [70, с. 417];

ухопити Бога за бороду вживається для вираження сильного бажання або намагання досягти чогось, що здається неможливим або дуже складним. Цей вираз використовується, щоб підкреслити велику важливість чогось або виразити рішучість у досягненні мети. Наприклад: *І навіть ухопити Бога за бороду* [70, с. 417];

Фразеологізм **воскресали слова** використовується в українській мові і має переносний сенс. Він вказує на те, що деякі ідеї, погляди чи традиції, які раніше були забуті або втрачені, знову стають актуальними і починають знову використовуватися або служити за приклад. Цей вираз може використовуватися в різних контекстах, щоб підкреслити повернення до давніх чи забутих цінностей, ідей або традицій: *Й оживали в ньому голоси пташиною раю, сухозлітка Варти, крилаті мелодії лютні, і воскресали нанизані на ниточку щастя слова: «Коли ви востаннє слухали весну?»* [70, с. 466];

нести свій хрест «Терпляче зносити труднощі, все, що судилось і стало неминучим у чиємусь житті; виконувати свій обов'язок до кінця» [66, с.433]: *Черпнула ківш лиха замість любові й тепер мусила нести свій хрест та на Бога надіятися* [69, с. 15];

вродою Бог не обділив – ця фраза вживається для позначення того, що людина обдарована якимись непересічними здібностями, талантами або якостями. Це вираження вказує на виняткові якості чи здібності людини, які вона отримала від природи або від Бога. *Та ще й вродою Бог не обділив: з усіх Павлових дівчат вона була таки найладніща* [69, с. 123];

скляний Бог ‘алкогольні напої’ [66, с. 34] *Міг і скляного бога лизнути* [69, с. 129],

як з хреста знятий 1. Переляканий, чим-небудь переживає. 2. Блідий, змучений, має хворобливий вигляд. *До бараку йшла, як із хреста знята, а там у Ганни проблеми* [69, с. 137], - *Стефка говорить, наче щойно з хреста знята* [69, с. 163].

- означення кінця життя людини:

Фразеологізм *відійшов у кращі світи* використовується для позначення того, що якась особа або річ відійшла, померла, перейшла в інший світ. Цей вираз використовується для вираження смерті людини або зникнення чого-небудь назавжди: *Рік тому відійшов у кращі світи, залишивши чималий спадок їй і королівській родині* [70, с.56].

душа летіла до Бога – фразеологізм, що вказує на те, що душа відходить до Бога після смерті людини. Ця фраза має релігійне і філософське забарвлення і може використовуватися в різних контекстах, наприклад, для опису віри в життя після смерті чи віри в духовний світ: – *Душа вже мало не летіла до Бога, але її не пускала дитина* [69, с. 34];

На Божій дорозі – вислів означає, що людина у передсмертному стані: *Усі розуміли, що він уже на Божій дорозі* [69, с. 187].

Прикметникові релігійні фразеологічні одиниці вказують на ознаку або властивість предмета чи явища, якого вони стосуються. Їхня семантика пов'язана з такими ознаками, як:

– моральні риси людини:

із мегери ангел виплоджується – мегера і ангел – це дві абсолютно протилежні образи: мегера – символ сердитої і злиденної жінки, а ангел – символ доброти і святості. Цей контраст підкреслює можливість перетворення негативних якостей або ситуацій у позитивні: *А в інший день із мегери ангел виплоджується* [69, с. 96];

така правильна, що мала б відразу потрапити до раю – ця фраза виражає захоплення чи враження від чогось дуже хорошого або ідеального. У цьому випадку вона вказує на те, що людина настільки відзначається моральною чистотою або справедливістю, що може бути навіть гідна відразу потрапити до раю, де, за віруваннями багатьох релігій, живуть праведні після смерті. Цей вираз стосується високої моральної якості або добротності людини *Вона така правильна, що мала б відразу потрапити до раю, – думав Мартин* [69, с. 111];

Блажен муж – виражає захоплення, враження від чого-небудь чи чиеїсь дії. Цей вираз можна використовувати в різних ситуаціях для вираження захоплення або враження, ознака тих, хто шукає Царство Небесне: *Вона підвела вгору очі, наче бачила там Бога, наче чула псалом «Блажен муж»* [70, с. 459].

– розумові здібності:

дурний ніп хрестив – фразеологізм, який означає, що хтось нерозумний, нерозторопний [66, с. 752], *Дурний тебе ніп хрестив, – крутив пальцем коло чола Тодось* [69, с. 52];

– вигляд та фізичні особливості людини:

як із хреста знятий означає, що людина виглядає дуже втомленою, безжиттєвою. Цю фразу використовують для опису вигляду чи поведінки людини, яка не виявляє жодних емоцій чи реакцій на події навколо. *Він стояв, як із каменю вибитий, як із хреста знятий* [69, с. 153].

Прислівникові релігійні фразеологічні одиниці виражають ознаку дії, стану, предмета або якості, зокрема:

– якісно-означальні:

як у Бога за пазухою – використовується для опису чогось дуже добре, ідеального, бездоганного або надзвичайно корисного: *Рік жила як у Бога за пазухою* [69, с. 69];

манна небесна – позначає щось надзвичайно цінне, несподіване й важливе, що надходить або випадково з'являється в житті людини. Цей вислів виник у зв'язку з біблійною історією народу ізраїльського, коли Бог надсилав їм манну, щоби врятувати їх від голоду під час подорожі пустелею. Таким чином, **манна небесна** стала символом несподіваної благодаті, яка приносить користь та врятування. *Борис не був для неї манною небесною, що мала його видіти* [69, с. 129];

як у Бога у вусі – означає дуже тихо (*Так тихо, як у Бога в вусі. Гальшка сиділа в ридвані й уже нічого не відчувала. Через завісу сліз вона бачила*

тоненьку Ганнину постать, вірного Бенедикта, настоятеля монастиря, брата В'ячеслава й мокрісіньке Беатине обличчя [70, с. 218]);

– місця:

на лоно Авраама – означає відійти у вічне життя, рай (напр.: *Та єпископ раптово занедужав і недовго набувся під сонцем: відійшов на лоно Авраама* [70, с.350];

– міри:

як дзвін ‘дуже голосно’: *Її серце калатає, як дзвін біля Рожнівської церкви, що його чути мало не до Косова* [69, с. 12];

Люби ближнього свого, як себе самого – означає прагнення до того, щоб трактувати інших так само, як і себе, дбати про їхнє благополуччя і бути відкритим до розуміння і толерантності: – *Люби ближнього свого, як себе самого... – простогнав Ярко* [69, с. 112];

- побажання:

най вас Бог провадить – це вислів з української мови, який можна потрактувати як «нехай Бог вас керує» або «нехай Бог буде вашим провідником». Використовується як побажання або благословення для когось, бажаючи йому чогось доброго та безпечного в подорожі або в житті загалом: *Най тебе Бог провадит* [69, с. 176], - *Най вас Бог провадит, - дивилася подумки в той бік, де мала бути прочинена хвіртка* [69, с. 176].

Іменникові релігійні фразеологічні одиниці називають явища духовного життя. До них відносимо складені найменування Бога, Господа, Ісуса Христа та Божої Матері: *...І якщо невдовзі Пан Біг прирік мені смерть, не дочекавшись дня, коли народить моя жона сина чи дочку, а станеться це після смерті моєї, то засвідчую й оголошую, що це єсть мій власний плід...*[70, с. 52]; *Допоможи, Княгине Небесна...* [70, с. 111]; *Княжна губилася поглядом то у смиреннім обличчі Матері Божої, яка схилила в покорі голову, то в очах апостола Гавриїла, який із квіткою в руках провіщав їй Божу вість* [70, с. 111]; *Невимовною надією хапалася за світ Богоявлення, за Христа, що розпростер руки для обіймів: «Поможи мені, Пане Боже!»* —

шепотіла подумки Гальшка, не ворушачи вустами [70, с.111]; *Перш ніж сісти на відкриту без запинала постіль, Гальшка зупинилася біля маленької дерев'яної шопки з **Богом-Дитям**, що стояла тут перед Різдом: до грудня вже рукою подати [70, с.125]; Та моїм переконанням є те, що мудрий справедливий король уміє відділити зерно від полови, а **Всемогутній Бог** дасть нам мудрості без ненависті вислухати обидві сторони і збагнути, де правда, а де хитрість [70, с.131]; Тільки шукала думками образ Богородиці: «Допоможи, **Царице Небесна!**» [70, с.134]; На іншій стіні — образи **Царя Христа** й Богородиці [70, с. 185]; **Мати Небесна!** Як прикро! — не приховувала болю Гальшка [70, с. 324]; Під фігурою **Воскреслого Христа** та гербом роду в центральній ніші з червоного мармуру — скульптури наших дідуся й бабусі, **Анджея I Гурки та Барбари** [70, с. 328]; **Отче наш**, поможи, аби **Параска** ніколи не голодувала [69, с. 92].*

Іменникові одиниці номінують людину, виділяючи такі ознаки:

- її релігійно-соціальний статус:

раб Божий, раба Божя – це християни: Гальшка бачила, як священник узяв із тетрапода вінець і перехрестив ним князя Дмитра: — **Вінчається раб Божий Дмитро з рабою Божою Єлизаветою в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа** [70, с. 111-112];

Ваше преосвященство, преподобний отче, високопреподобний отче – звертання до священнослужителів: м – **Готовий, ваше преосвященство!** [70, с. 172], **Преподобний отче**, монастирі завжди були на боці справедливості [70, с. 183], **Високопреподобний отче**, знаю, що ми спричинили вам багато турбот [70, с. 210];

2.2.3. Номінативно-комунікативні фраземи

Номінативно-комунікативні речення серед релігійних фразеологічних одиниць використано в аналізованих прозових текстах для називання певної риси чи ознаки людини або окреслення певної ситуації. Їх загалом уживають

у різних контекстах для опису людей, подій, предметів та інших об'єктів. Серед таких стійких словосполучень у текстах М. Ткачівської є як фразеологізми з релігійними лексемами в складі, поширені в розмовному мовленні, так і відомі усталені звороти, цілі фрагменти з релігійних текстів, зокрема зі Святого Письма. Далі аналізуємо їх детальніше.

На все Божя воля [70, с. 48] означає віддання ситуації або подіям власного життя в руки вищої сили або випадковості. Ця висловлювана віра в те, що все відбувається за планом чи відомою силовою владою, і людина не може контролювати всі аспекти свого життя.

У реченні ***«Рік тому відійшов у кращі світи, залишивши чималий спадок їй і королівській родині»*** [70, с. 56] виділена фраза означає смерть людини. Її використовують у певному метафоричному значенні, щоби висловити ідею про те, що людина покинула цей світ і пішла в інший, кращий світ, який може бути сприйнятий як загробне життя або життя після смерті.

У Бога свої плани, які не завжди збігаються з княжими [70, с. 57]; виділена фразема означає, що намагання людини здійснити свої плани може зіштовхнутися з непередбачуваними обставинами або волею вищих сил.

Як він хотів утримати її, не відпустити від себе, не дозволити їй заплющити очі, заснути навіки, та відчув, як голова коханої опустилась йому на плече. Не втримав. Не зміг. Вона пішла до Бога. Назавжди [70, с. 183] Виділений фразеологізм є вираженням того, що людина померла. Вказує на те, що душа покійної вирушила на той світ, до Бога.

Що Бог з'єднав, того людина нехай не розлучає [70, с. 183] стосується шлюбу й розлучення, виражає ідею про те, що те, що було об'єднане Богом, не повинно бути роз'єднане людьми. Дана фраза міститься у вченні Ісуса, Матвія 19:1-12, Марка 10:1-12.

Як каже Книга Буття: і залишить чоловік батька свого і матір, і пристане до жінки своєї, і будуть двоє одним тілом [70, с. 183]. Це речення є цитатою з Біблії, з Книги Буття, 2:24. У біблійному контексті ця

фраза вказує на те, що шлюб створює нерозривний зв'язок між чоловіком і жінкою, який порівнюється з єдністю тіла. Це вираження підкреслює важливість єдності, вірності та взаєморозуміння в шлюбі.

«Жінки, коріться своїм чоловікам, як Господеві, бо чоловік є голова жінки, як і Христос — Глава Церкви», — каже послання до Ефесян [70, с. 183]. Цей вислів є цитатою з Біблії, з Єфесянам 5:22, і його можна знайти в Новому Заповіті. Він має християнське походження і трактується різними способами в різних культурах і релігійних спільнотах.

Усе в Божих руках, – похитав головою настоятель, поглядаючи в бік нападників [70, с. 202]; це вислів, який означає, що все залежить лише від Бога, від Вищих сил. Використовується для вираження віри в те, що все в житті керується Вищою силою або Богом і необхідно довіряти йому в усіх ситуаціях.

Це вже буде не Божий едем, а Содом і Гоморра [70, с. 202]. *Божий едем* – це фразеологізм, який використовується для вираження великого здивування, подиву чи несподіваності щодо чогось або когось. Ця виразна фраза може використовуватися, коли людина дізнається про щось дуже неймовірне, несподіване чи шокуєче. Фразеологізм *Содом і Гоморра* використовується для позначення місця або групи людей, де відбувається аморальна поведінка, розпуста, беззаконня або неприйнятна для суспільства діяльність. Цей вираз походить із Біблії і вказує на два міста, які, за легендою, були знищені Богом через їх беззаконня та порушення моральних норм.

І вернувся Мойсей до Господа й сказав: «О, згрішив цей народ великим гріхом, вони зробили собі золотих богів» [70, с. 257]; це репліка з Біблії, конкретно з Книги Вихід, одного зі Старого Заповіту. Цитата вказує на подію, коли народ Ізраїлю під час відсутності Мойсея на горі Синай створив для себе золотого тельця і вчив його молитися як богові. Ця історія є частиною розповіді про виходження Ізраїльського народу з єгипетського полону та встановлення Божих заповідей через Мойсея.

І промовив Господь до Мойсея: «Хто згрішив Мені, того витру із книги Своєї», – продовжив перший [70, с. 257]; цей біблійний уривок описує події, які сталися після того, як ізраїльтяни створили золотого тельця для поклоніння під час очікування на повернення Мойсея з гори Синай, де він отримав Закон від Бога. Після того як Мойсей повернувся та побачив цей гріх, він покликав свого брата Аарона відповісти за цей вчинок.

Думала, що спіймала Бога за бороду? [70, с. 315]; вислів *схопити Бога за бороду* використовується в українській мові, щоб описати ситуацію, коли людина стає занадто зухвалою, зверхньою та зневажливою до інших через свої успіхи або досягнення. Цей фразеологізм указує на те, що така особа втратила відчуття реальності та скромності, через що вона стає агресивною та зарозумілою.

«Во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа, амінь», – приймає Варвара дитину на світ, щоб як у людей [69, с. 9]; це частина молитва, яка використовується в християнській традиції як спосіб виявлення шану та поклоніння Святій Трійці (Богу в Отці, Синові Ісусу Христу та Святому Духу). Ця молитва часто використовується в різних релігійних обрядах та в церковній службі.

Коли я була спрагла, ти напоїв мене [69, с. 64]; безпосереднє значення цієї фрази належить релігії, асоціюється з релігійними та духовними концепціями, такими як милосердя, допомога ближньому або взаємопідтримка. У релігійних текстах або проповідях подібні метафори можуть використовуватися для передачі духовних істин або навчити вірян моральним цінностям, таким як допомога тим, хто у бідності чи потребує допомоги.

Рік жила як у Бога за пазухою [69, с. 69]; означає жити комфортно, безтурботно і без необхідності проявляти занадто багато зусиль. Це вираження вказує на те, що людина веде життя з великою легкістю та з комфортом, як Бог, який не має жодних турбот чи обтяжень. Може

використовуватися в різних контекстах, щоб описати відчуття спокою, задоволення та безтурботності у житті.

Нехай прийде Царство Твоє [69, с. 71]; ця фраза є частиною відомої молитви, яку віряни виголошують у багатьох християнських конфесіях, зокрема в християнській традиції молитва «Отче наш». Ця фраза походить з Нового Заповіту Біблії, зокрема з Євангелія від Матвія (Матвія 6:10). В оригіналі текст латиною виглядає так: «*Fiat voluntas tua, sicut in caelo, et in terra*», що перекладається як «*Нехай воля Твоя станеться, як на небі, так і на землі*». У релігійному контексті ця фраза виражає покору перед волею Божою та сподівання на настання Божого царства на землі. Вона вказує на те, що віряни сподіваються на настання духовної та моральної ідеалізації світу, де праведність, мир та любов переважають.

Нехай буде воля Твоя [69, с. 71]; фраза «*Нехай буде воля Твоя*» є частиною молитви Отче наш. У релігійному контексті ця фраза використовується як вираз покорі і віри в Божу волю. Вона вказує на готовність підкоритися Божій волі незалежно від ситуації чи обставин. Молитва «Отче наш» є важливою складовою християнської традиції і використовується у багатьох християнських конфесіях, включаючи православ'я, католицизм та протестантизм. Ця молитва є зверненням до Бога і виражає прохання про духовні та матеріальні потреби, а також вираз покорі перед Божою волею. Фраза «Нехай буде воля Твоя» підкреслює важливість прийняття Божої волі у житті християнина.

«То знає лише Бог», – зітхала Стефка й довго дивилася у вікно [69, с. 73]; виділена фраза вказує на те, що деяка інформація або подія є такою складною чи таємничою, що навіть неможливо зрозуміти її повністю. Це вираз, який використовується для вираження невідомості або невпевненості у відповіді на питання чи ситуації, які виходять за межі нашого розуміння чи контролю. Іншими словами, це означає, що тільки вища сила або вища сутність може знати відповідь на питання чи вирішити ту чи іншу проблему.

- *Люби ближнього свого, як себе самого...* – *простогнав Ярмо* [69, с. 112]; виділений вислів походить із Святого Письма, зокрема з Євангелія від Матвія (Мт 22:39) і вказує на важливість любові та поваги до інших людей. Цей принцип підкреслює важливість турботи про благополуччя та щастя інших так само, як і про власне. Це заклик до доброти, людяності та співчуття до інших.

- *...люби отця й матір свою, будеш довго літ на землі жити...* [69, с. 112]; цей вислів є частиною заповітування з давньої біблійної заповіді, яку знаходимо в Книзі Вихід 20:12 (Святе Письмо, Старий Завіт). Українська версія цього вислову використовується як моральний принцип, який закликає людей поважати і любити своїх батьків, оскільки це є важливим для забезпечення тривалого та щасливого життя. Це також може служити підставою для виховання в дітях поваги, прихильності і турботи про своїх батьків.

Май Бога в серці, Мартине [69, с. 152]; виділений вислів можна розглядати як прояв віри або духовності. Він вказує на те, що віра в Бога або духовні цінності глибоко вкорінені в серці людини. Цей вислів може виражати покликання до духовності, внутрішнього миру та гармонії з внутрішнім світом. Це висловлює переконання, що віра в Бога або вищу силу є невід'ємною частиною людської сутності та може слугувати джерелом надії, сили та внутрішньої рівноваги.

Але то всім Бог керує [69, с. 156]; виділена в реченні фраза є виразом віри в божественне провидіння та надію на Божу опіку та керівництво в усіх справах. Це погляд, який спільний для багатьох релігій. Вважають, що Бог має контроль над всім, що відбувається у світі, і вони покладаються на Його мудрість та владу. Ця віра може бути джерелом надії, сили та внутрішньої рішучості для віруючих осіб.

Усі розуміли, що він уже на Божій дорозі [69, с. 187]; виділений вираз вказує на те, що людина померла і тепер вона перейшла на «Божу дорогу»,

що в українській культурі має символічне значення післясмертної долі або вічності.

Отже, релігійні фразеологічні одиниці, які функціонують як афоризми, мають особливе значення в комунікації. Ці вислови можуть містити мудрість, навчання, моральні принципи чи рецепти щасливого життя, закріплюючи цінності та віру в деяких релігійних спільнотах. Вони можуть бути короткими реченнями або фразами, які лаконічно виражають складні ідеї та вірування, і їх використання може надати ваги та авторитету висловлюванню.

Висновки до розділу 2

Лексико-семантичний аналіз релігійних лексем у прозовому мовленні романів М. Ткачівської виявляє їхнє широке вживання та відображення в них духовного багатства народу.

Найчастотнішими лексемами у романі є теоніми (*Бог* – 124 р.), окремі назви послідовників релігійних учень (*католики* – 36), назви святих таїнств (*шлюб* – 96), номінації предметів церковного вжитку (*хрест* – 35), номінації абстрактних понять (*смирення* – 14), назви церковних будівель та їхніх частин (*храм* – 34), назви духовенства, служителів церкви (*настоятель* – 53), назви надприродних сил (*ангел* – 31). Аналізовані лексеми здебільшого супроводжувалися, і це прогнозовано й закономірно, позитивним забарвленням, зрідка – негативним.

Серед релігійної лексики, яку ми аналізували, виявлено ряди синонімів, зокрема серед теонімів (*Бог, Господь, Пан Біг, Творець, Всемогутній Бог, Всевишній, Христос, Цар Христос*); назв святих таїнств (*шлюб, вінчання; причастя, Євхаристія*); назв церковних будівель (*храм, церква, каплиця; монастир, лавра*); назв духовенства, служителів церкви (*священник, духовна особа, настоятель, преосвященство, преподобний отець, проповідник, отець, панотець*).

В аналізованих текстах Т. Ткачівської використання власних імен християнських верховних сутностей свідчить про важливість релігійної тематики. Такі теоніми використовуються як у прямому, так і в переносному значенні (у ролі вигуків), надаючи тексту піднесено-урочистого характеру. Звертання до Бога та інші релігійні найменування вказують на їхню важливість у мовостилі письменниці.

Доволі частотними є також фразеологізми з релігійними лексемами в складі. На основі класифікації А. Кузи ми класифікували їх у різні групи за значенням та структурою.

РОЗДІЛ 3. ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ РЕЛІГІЙНИХ НАЗВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗОВИХ ТЕКСТІВ МАРІЇ ТКАЧІВСЬКОЇ)

Релігійна лексика відіграє важливу роль у культурному, соціальному та моральному розвитку будь-якого народу, включаючи український народ. Вивчення релігійної лексики може сприяти розвитку морально-етичних якостей учнів, допомагаючи їм розуміти основні цінності, які лежать в основі багатьох релігійних віровчень.

У процесі вивчення релігійної лексики учні можуть ознайомитися з релігійними текстами, святинями, обрядами та іншими аспектами релігійного життя. Це може сприяти розвитку їхньої духовності, розширенню світогляду та глибшому розумінню своєї культурної спадщини. Вивчення релігійної лексики може сприяти взаєморозумінню та толерантності між представниками різних релігійних спільнот, сприяючи тим самим збереженню миру та гармонії в суспільстві.

3.1. Завдання з лексикології та фразеології

Вивчення лексикології та фразеології в 5 класі є важливою частиною українського мовного навчання. Ці вправи сприяють розвитку мовленнєвих навичок, збагаченню словникового запасу та формуванню грамотного мовлення. Вони використовуються для: 1) розширення словникового запасу; 2) формування навичок правильного вживання виразів; 3) розвитку мовленнєвих навичок; 4) виховання мовної культури; 5) формують інтерес до мови. Далі пропонуємо вправи з лексикології для учнів середньої школи, які ми розробили на матеріалі релігійних найменувань, знайдених у прозових художніх текстах М. Ткачівської.

Вправа 1. Прочитайте і встановіть, яких слів подаються такі тлумачення їхніх значень:

1. «Літургійний одяг священика» [70, с. 171]. 2. «Людина, яка проповідує, поширює яке-небудь віровчення» [62, с. 508]. 3. «Обряд здійснення шлюбного церковного обряду» [62, с. 587]. 4. «Елемент літургійного одягу католицького священика» [70, с. 171] 5. «Релігійний обряд, який відправляють над новонародженими або дорослими на знак прилучення їх до християнської церкви» [62, с. 670].

Д о в і д к а: стола, казула, вінчання, проповідник, хрещення.

Ця вправа спрямована на розвиток навичок асоціації, лексичного пошуку та розуміння значень слів. Завдання полягає в тому, щоб з'єднати слова із заданими поясненнями. Вона сприяє розвитку мовленнєвих навичок та вивченню нових слів шляхом їх асоціації з конкретними значеннями чи ситуаціями.

Вправа 2. У яких словосполученнях слова вжиті в переносних значеннях? Назвіть їх.

Едемський сад, едемські гріхи; яблуко спокус , червоне яблуко; прихилити небо, подивитись на небо; небесні коні, його коні; тягнулись вервечкою, молитва на вервечці; золоте янголятко, миле янголятко.

Ця вправа спрямована на виявлення та розуміння використання слів у переносних значеннях. У переносних значеннях слова набувають нового, не прямого значення, асоційованого з певними образами, і вони можуть вживатися в різних словосполученнях, які передають ці нові смисли. У нашій вправі слова вжиті у таких словосполученнях:

Едемський сад, едемські гріхи: Тут «Едемські гріхи» вжиті в переносному значенні, асоційованому з раєм і гріхопадінням.

Яблуко спокус, червоне яблуко: У цьому випадку «Яблуко спокус» вжите в переносному значенні, пов'язаному із спокусою.

Прихилити небо, подивитись на небо: Тут «Прихилити небо» вжите в переносному значенні, яке виражає спробу здійснити неможливе або дуже важке.

Небесні коні, його коні: У цьому випадку «Небесні коні» вжиті в переносному значенні, яке може вказувати на швидкість, благородство або вищі ідеали.

Тягнулись вервечкою, молитва на вервечці: Тут «Тягнулись вервечкою» вжито в переносному значенні, пов'язаному із зусиллями або намаганнями.

Золоте янголятко, миле янголятко: У цьому випадку "Золоте янголятко" вжите в переносному значенні, яке може вказувати на чистоту, доброту або бездоганність.

Вправа 3. Кросвордний диктант .

1. Уявна надприродна істота, яка створила світ і людей. (Бог)
2. Релігійна організація віруючих осіб, яка об'єднана спільністю вірувань.
(Церква)
3. Вісник Бога, посланець, надприродна істота. (Ангел)
4. Звернення віруючих до Бога. (Молитва)
5. Живописне, рельєфне зображення Богородиці, Ісуса Христі, чи інших святих осіб. (Ікона)

Подана вище вправа є цікавим і корисним методом для вивчення нових слів, орфографії та розвитку мовленнєвих навичок. Вона поєднує елементи кросворду (заповнення пропусків) і диктанту (слова читаються).

Вправа 4. Скласти синонімічні ряди до слів *Бог, Богородиця, священник, шлюб, храм.*

Слова для довідки: *Господь, Діва Марія, преосвященство, Пан Біг, отець, Творець, Всевишній, Христос, Цар Христос, , вінчання, Пречиста, причастя, Євхаристія, проповідник, церква, каплиця; монастир, лавра, Мати Божя, Всемогутній Бог, духовна особа, настоятель, , преподобний отець, панотець.*

Вивчення синонімів є корисним для розвитку багатогранної мовної компетенції. Використання різноманітних синонімів збагачує словниковий

запас, робить мову більш різноманітною та ефективною. Також вивчення синонімів допомагає краще розуміти відтінки значень слів та використовувати їх відповідно до контексту.

Вправа 5. До названих груп запишіть загальноживані слова.

З р а з о к. Назви свят (*Великдень, Святої Єлизавети, Різдво, Йордан, Стрітення, Великодня п'ятниці*).

1) теоніми; 2) назви свят; 3) назви біблійних книг; 4) назви послідовників релігійних учень; 5) назви святих таїнств; 6) номінації на позначення предметів церковного вжитку; 7) номінації на позначення релігійних абстрактних понять; 8) назви священничого одягу, атрибутів влади; 9) назви церковних будівель та їхніх частин; 10) назви духовенства, служителів церкви; 11) назви надприродних істот; 12) назви обрядодій; 13) назви релігійних богослужінь.

Вправа 5 спрямована на розвиток лексичних навичок і розширення словникового запасу.

Вправа 6. Знайдіть в реченнях фразеологізми та поясніть їхнє значення.

1. «Ганна глянула на другого німця й склала перед ним руки, **як перед Богом**» [69, с. 80]; 2. «Та єпископ раптово занедужав і недовго набувся **під сонцем**: відійшов на лоно Авраама» [70, с. 350]; 3. «Рік жила **як у Бога за пазухою**» [69, с. 69]; 4. «Він стояв, **як із каменю вибитий, як із хреста знятий**» [69, с. 153]. 5. «**Дурний тебе ніп хрестив**, - крутив пальцем коло чола Тодось» [69, с. 52];

Призначення цієї вправи полягає у вивченні та розумінні фразеологізмів. Фразеологізми є важливим елементом мовної культури та використовуються для точнішого і емоційного висловлення думок.

Вправа 7. Пояснити значення кожного з релігійних слів. Скласти речення з ними.

Бог, літургія, гріх, храм, месія, рай.

Вправа спрямована на розвиток розуміння основних понять у контексті релігії та їх використання в реченнях. Допомагає учням усвідомити значення та контекст використання релігійних термінів, а також розвивати їхні здатності вираження думок на релігійні теми.

Вправа 8. Запишіть фразеологізми та доберіть до них антоніми. З однією антонімічною парою складіть речення.

Манна небеса; блудний син; нести свій хрест; терновий вінець; Содом і Гоморра.

Вправа розвиває мовленнєві навички, розширює словниковий запас та розуміння значення виразів. Додавання антонімів (слів з протилежним значенням) до фразеологізмів допомагає розширити контекст і визначити, як може змінюватися сенс виразу в залежності від контексту. Сприяє кращому розумінню значень виразів та їх використанню в конкретних контекстах.

Манна небеса - Земна пекельна мука; Блудний син - Праведний нащадок; Нести свій хрест - Позбавитися тягаря; Терновий вінець - Корона слави; Содом і Гоморра - Рай на землі.

3.2. Конспект уроку з української мови

Пропонуємо урок для 11 класу з факультативного курсу «Стилістика сучасної української мови» (див. програм курсу: [2]). Головна мета цього курсу – оволодіння стилістичними нормами сучасної української мови, засвоєння знань про особливості всіх функціональних стилів мови, розвиток умінь і навичок вибору стилістичних ресурсів у відповідності до ситуації мовлення, формування навичок комунікативно виправданого використання мовних засобів з дотриманням етикетних норм спілкування. Головна мета розробки цього конспекту – ознайомлення учнів зі специфікою релігійного стилю, важливістю використання його засобів у текстах різних стилів, а також формування навичок використання лексико-фразеологічних ресурсів релігійного стилю в письмовому і усному мовленні.

Тема: Релігійний (конфесійний) стиль української мови (на основі романів Марії Ткачівської «Княгиня Острозька», «Голос перепілки»).

Мета:

- навчальна: ознайомити учнів із поняттям «релігійний стиль», розкрити основні риси та історію становлення релігійного стилю, розглянути вплив релігійного стилю на художній матеріал творів М. Ткачівської;
- розвивальна: розвивати й удосконалювати культуру мовлення, логічне мислення, пам'ять, увагу, розширення лексичного запасу, розвиток навичок аналізу тексту, удосконалення комунікативних навичок.
- виховна: виховувати толерантність, етичну свідомість, культуру мислення, повагу до національної культури, плекати вміння сприймати прекрасне.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Внутрішньопредметні зв'язки: граматики, культура мовлення, стилістика.

Міжпредметні зв'язки: українська література, історія.

Обладнання: схеми, проектор, презентація, таблиці, ноутбук, підручники, фразеологічний, тлумачний словники, словники антонімів, синонімів.

Хід уроку

Епіграф до уроку:

... я був ентузіастом біблійного слова.
Воно, мов розжарене вугілля,
запалювало моє серце до любові,
до дружби, до своєрідного патріотизму,
патріотизму українського слова [30, с. 22].

П. Куліш

Комунікативна розминка:

Прокоментуйте епіграф нашого уроку.

Епіграф виражає сильне особисте відчуття відносно біблійного слова та його впливу на автора. Очевидно, що біблійне слово для нього є джерелом натхнення та внутрішнього освітлення. Декілька ключових ідей можна виділити з цитованого відрізка: 1) ентузіазм біблійного слова (автор виражає

себе як ентузіаста, що свідчить про глибокий і особистий інтерес до текстів Біблії); 2) порівняння з розжареним вугіллям (імовірно, використання порівняння з вугіллям має на увазі те, що біблійне слово запалює його внутрішні почуття та стає джерелом внутрішньої енергії); 3) любов, дружба, патріотизм (автор указує на те, що біблійне слово вбудовує в його серце ідеї любові, дружби та патріотизму, це може вказувати на те, що для автора релігійні погляди стають основою його особистої етики та суспільної поведінки); 4) український патріотизм (автор також підкреслює патріотизм українського слова, що може вказувати на важливість культурного та мовного спадку для нього).

Загальною ідеєю є те, що для автора біблійне слово викликає позитивні почуття, надихає на добро і служіння і відіграє важливу роль у формуванні його світогляду та цінностей.

I . Повідомлення теми й мети уроку.

Протягом останнього десятиріччя в Україні спостерігається зростання впливу політичних та духовно-культурних процесів, які визначають новий напрямок у сучасній лінгвостилістиці – релігійний (конфесійний) стиль мовлення. Важливо відзначити, що йдеться не про створення цього стилю з нуля, а про його відродження, яке базується на давніх, дохристиянських віруваннях українців. Сучасний релігійний стиль формується за участю релігійних термінів, серед яких виділяються імена богів (*Сварог, Дажбог, Перун, Хорс, Велес, Стрибог, Мокоша, Лада, Доля* та інші), а також понять, пов'язаних із богослужінням (*ідол, жертovníк, святилище, жертва, молитва*). Крім того, релігійний стиль включає в себе терміни, пов'язані з давніми народними святами (*Коляда, Різдво, колядка, щедрівка, Стрітення, Великдень, Купала, Ярила* та інші), а також лексику, яка висвітлює загальні поняття давньої віри українців (*благословення, душа, тіло, гріх* та інші).

1. Екскурс у минуле:

Визначення часу виникнення конфесійного стилю та чітке виділення його етапів є складним завданням через обмежені та неточні відомості про давні

слов'янські вірування. Зародження перших елементів сучасного функціонального стилю умовно пов'язують з індоєвропейською добою – найдавнішим періодом життя народів сучасної Європи.

Конфесійний стиль має багатовікову історію розвитку, яку можна поділити на два тривалі періоди: дохристиянський (язичницький) і християнський. Другий період, а саме християнський, можна розділити на окремі етапи для зручності вивчення:

1. Релігійний стиль у дохристиянський період витворення (від найдавніших часів до IX століття).
2. Релігійний стиль початкового етапу (IX-XIII століття) (давньокиївська доба).
3. Релігійний стиль кінця XIV – до кінця XVII століття (доба Реформації).
4. Релігійний стиль другої половини XIX – 20-х років XX століття (доба чергування періодів національного піднесення і суворих заборон на українське).
5. Релігійний стиль 30-80-х років XX століття (доба застою, діаспорний етап).
6. Релігійний стиль 90-х років XX століття (доба нового відродження).

На початкових етапах свого існування релігійний стиль в основному функціонував у формі усного викладу. Його не вивчали науково, що відображається в відсутності його в класифікаціях, а елементи функціонального різновиду часто вважалися «застарілими» в лексикографічних джерелах.

2. Релігійний (сакральний) стиль виявляється через ряд основних рис:

1. Вживання слів для найменування Бога та явищ потойбічного світу, а також висловлення відносин між людиною і Богом.
2. Часте використання слів із старослов'янської мови, таких як *благословення, прах, возвістити*.

3. Розширення лексичного поля за допомогою синонімії, наприклад: *ласка, милосердя, непорочна, пречиста*.
4. Використання перифраз на зразок *сіль землі*.
5. Використання слів із протилежним значенням: *зрішний – праведний*.
6. Застосування інверсійного порядку слів.
7. Часте використання повторів слів.
8. Залучення різноманітних фігур мови, таких як епітети, порівняння, метафори, алегорії, символи, а також слів і виразів із переносним значенням.

II. Мотивація навчальної діяльності.

- 1. Колективна робота із тлумачним словником та електронною версією тексту роману. Сформулюйте за допомоги словника значення поданих релігійних лексем та знайдіть речення з 10 з них у романі «Княгиня Острозька» М. Ткачівської.**

Вівтар, канделябр, ікона, вінець, базиліка, меса, єзуїти, престол, лампадка, наперсний хрест, казула, стола, чернець, настоятель, таїнство, піст, іслам, амінь.

- 2. Складіть речення з двома словами на вибір з попередньої вправи.**

Довідка:

1. Вівтар - спеціально призначене місце в храмі або церкві для проведення обрядів та релігійних служб.
2. Канделябр - високий стовп або вітрило з відгалуженнями для розміщення свічок чи лампад.
3. Ікона - зображення святого, Ісуса Христа, Богоматері або інших святих, часто використовується для молитви та поклоніння в православній та католицькій традиціях.
4. Вінець - круглий або овальний об'ємний предмет, часто виготовлений з квітів або інших матеріалів, використовується як символ чи прикраса.
5. Базиліка - велика релігійна будівля, часто з виділеними апсидами та навою.

6. Меса – церковний обряд, під час якого відбувається святкова вечеря, символізуючи тіло та кров Ісуса Христа.
7. Єзуїти - члени обраного ордену в римо-католицькій церкві, заснованого святим Ігнатієм Лойольським.
8. Престол - спеціальне сидіння для владарів чи вищопоставлених осіб.
9. Лампадка - маленька лампа або свічка, часто використовується в релігійних обрядах.
10. Наперсний хрест- хрест, який носить або навішується на груди для символізації віри.
11. Казула – літургійний одяг, який використовується священиками під час богослужінь.
12. Стола – частина літургійного одягу.
13. Чернець - чоловік, який обрав монаше життя та прийняв монаший образ життя.
14. Настоятель - духовний лідер або священик, який керує християнською церквою або монастирем.
15. Таїнство – особливий релігійний обряд, розглядений як канал для дарування благодаті.
16. Піст - період стримування та відмови від певних продуктів чи задовольень, практикуваний в релігійних традиціях.
17. Іслам - одна з трьох основних монотеїстичних світових релігій, що ґрунтується на вченнях пророка Мухаммада.
18. Амін - вислів погодження чи згоди, що використовується в релігійних молитвах і різних обрядах.

3. Розподіліть терміни за лексико-семантичними групами:

Теоніми	
Назви свят	
Назви біблійних книг	
Назви послідовників релігійних учень	

Назви святих таїнств	
Номінації на позначення предметів церковного вжитку	
Номінації на позначення релігійних абстрактних	
Назви священничого одягу, атрибутів влади	
Назви церковних будівель та їхніх частин	
Назви духовенства, служителів церкви	
Назви надприродних істот	
Назви обрядодій	
Назви релігійних богослужінь	

Слова для довідки на матеріалі релігійної лексики з текстів романів М. Ткачівської:

Бог, Кодекс Юстиніана, тетрапод, Всевишній, Господь, Всемогутній Бог, Христос, Йордан, настоятель, Творець, Цариця Небесна, дзвін, хрест, Мати Божя, Великдень, Святої Єлизавети, архієпископ, Різдво, Чеські брати, Стрітення, священник, перехреститися, преподобний отець, Великодня п'ятниця, Біблія, праці святого Августина, побожність, Новий Заповіт, базиліка, Псалтир, меса, Старий Заповіт, православний, єзуїти, лютерани, протестантизм, херувим, Мати Небесна, гугеноти, Раб Божий, шлюб, похорон, Богородиця, народження, хрещення, ангел-охоронець, причастя, Євхаристія, канделябр, , престол, кивот, ікона, гріх, едемський гріх, яблуко спокус, смирення, райські сади, едемський сад, благочестя, заповіді, манна небесна, Содом і Гомора, казула, стола, Коран, єпитрахиль, храм, собор, костел, церква, каплиця, католичка, монастир, лавра, синагога, келія, Пан Біг, віттар, єпископ, ксьондз, хор, папа, чернець, черниця, Раба Божя, духовна особа, факелносець, монахиня, преосвященство, проповідник, отець, панотець, ангел, процесія, вінчатися, літургія, Служба Божя.

III. Відтворення та коригування опорних знань.

1. «Мозковий штурм»

Дайте відповіді на питання:

1. Що вивчає лексикологія?
2. Що таке лексика?
3. Що таке стиль?
4. Які слова в українській мові є типовими для релігійного стилю і в чому полягає їхня специфіка?
5. Як лексика релігійного стилю може відрізнитися від загальноосвітньої лексики? Які основні тенденції в цьому виявляються?
6. Як впливає сучасна мовна ситуація на релігійну лексику? Чи змінюється вона під впливом мовних інновацій?
7. Як використовується лексика в релігійних текстах для досягнення певних емоційних чи духовних ефектів у читачів чи слухачів?
8. Звідки виникає релігійний стиль мови і які його основні риси?
9. Як впливає релігійний стиль на сприйняття інформації та комунікацію між прихильниками різних релігій?
10. Як може релігійний стиль впливати на сприйняття літературних та художніх текстів, які мають релігійний контекст?
11. Чи може релігійний стиль мови бути джерелом міжкультурних непорозумінь і як цьому можна запобігти?

2. Випишіть із поданих речень із творів Марії Ткачівської («Княгиня Острозька») релігійні найменування. Які з них є фразеологізмами? Спробуйте пояснити їхнє значення.

1. *«Їй було б гріх нарікати на своїх таздів»* [69, с. 91];
2. *«Ти впустила в душу пустку, бо не могла по-іншому: тебе пекло, мов у пеклі»* [70, с. 377];
3. *«Її молитва вросла в небо, немов дерева, немов руки, здійняті до Божого лику»* [70, с. 417];
4. *«Ласький був мастаком з'їздити в рай на чужому горбі, а не «мозолити руки»* [70, с. 417];

5. *«Й оживали в ньому голоси пташиною раю, сухозлітка Варти, крилаті мелодії лютні, і воскресали нанизані на ниточку щастя слова: «Коли ви востаннє слухали весну?», «Не їдьте, голубонько», «Я напишу Острозькому» [70, с. 466];*
6. *«Черпнула ківш лиха замість любові й тепер мусила нести свій хрест та на Бога надіятися» [69, с. 15];*
7. *«Стефка говорить, наче щойно з хреста знята» [69, с. 163].*
8. *«Душа вже мало не летіла до Бога, але її не пускала дитина» [69, с. 34];*
9. *«Усі розуміли, що він уже на Божій дорозі» [70, с. 187].*

IV. Узагальнення та систематизація понять.

1. Прочитайте уривок з роману «Княгиня Острозька» та випишіть релігійні лексеми.

Літургією Беата не переймалася: київські єпископи зроблять усе, що треба. Тепер найбільше шкодувала, що не могла покластися на свого брата Януша з князів Литовських – єпископа Віленського та Познанського, якого люд сприймав у Вільні як намісника короля. Рік тому відійшов у кращі світи, залишивши чималий спадок їй і королівській родині. Відтоді й Кременець став оздобою мастків королеви Бони [70, с. 56].

2. «Скажи без затримки» (доберіть антоніми до поданих слів).

Бог, рай, ангел, віруючий.

3. Робота з наочним матеріалом.

Спробуйте ідентифікувати та пояснити дійства (таїнства) за допомоги опису.

Назвіть їх.

- 1) Релігійний обряд широко поширений у християнстві. Основна ідея якого полягає в тому, щоб освятити особу водою з вірою в її духовне очищення, переродження та введення в релігійну спільноту. У більшості християнських традицій проводиться шляхом обливання або занурення водою. Цей обряд вважається важливим етапом в духовному розвитку особи і часто пов'язаний з обіцянкою вірити в Христа і служити Йому. Обряд може стосуватися як немовлят, так і дорослих, які приймають віру.

У різних християнських конфесіях можуть бути різні традиції та ритуали, пов'язані з цим обрядом.

Хрещення

- 2) Це обряд пов'язаний із намаганням отримати благословення та захист від Бога або наділення духовної сили для виконання певної служби чи призначення. У християнстві цей обряд часто проводить священник, який наносить святе оливкове мастило на руки, голову або інші частини тіла вірянина. Це може відбуватися під час обряду хрестинства, сповіді, а також у випадках хвороби чи старість, коли людина потребує особливого благословення та підтримки. В різних християнських традиціях цей обряд може мати свої особливості. Наприклад, у католицькій церкві це може бути одним із сакраментів – останнім масажем для хворих або миропомазання перед хірургічним втручанням. У православної церкві цей обряд також може бути пов'язаний із визнанням гріхів та прошенням про зцілення.

Миропомазання

- 3) Основною ідеєю цього обряду є встановлення особливого духовного або сакрального зв'язку між двома особами. Наприклад, у християнському контексті він може відбуватися під час весільного обряду, де подружжя обмінює обітниці і розпочинає спільний життєвий шлях під благословенням церкви. У християнській вірі вважається, що це таїнство має особливий сакральний характер і є запрошенням до Божого благословення для подружжя.

Шлюб/вінчання

- 4) Релігійний обряд або практика, який часто здійснюється у християнстві. Це процес визнання своїх гріхів перед духовним лідером або священником, який приймає це і може визначити реабілітаційні дії чи обтяження. У християнській традиції цей обряд є однією з сакраментальних практик.

Сповідь

- 5) Це церковний обряд, пов'язаний із прийняттям святих таїнства Євхаристії, коли вірянин вперше отримує його, тобто (приймає святість пресвятих дарів – хліба й вина) під час богослужіння. В Україні цей обряд часто пов'язаний із першим святим таїнством, або першим ... , яке діти отримують приблизно у віці семи років. Церковне вчення говорить, що цей обряд – це дійсна зустріч із самим Христом, яка допомагає вірянинові зростати вірним і сприяє їхньому духовному розвитку.

Причастя

I. Підбиття підсумків уроку.

1. «Мікрофон». Дайте відповіді на кілька питань.

1. Що ви нового довідалися на уроці?
2. Як ви оцінюєте свої знання?
3. Які виникають у вас труднощі?
4. Над чим ще варто попрацювати?

VI. Домашнє завдання.

1. Творча робота: написати твір-мініатюру в художньому стилі на тему «Світло та Тінь» з використанням релігійної лексики в прямому та переносному значеннях.
2. Пошуково-дослідницька робота: знайти інформацію критиків, мовознавців про творчість Марії Ткачівської та підготувати короткий виступ з аналізом інформації.

Висновки до розділу 3

Твори Марії Ткачівської можуть бути цінним додатком до уроків української мови, оскільки мають багатий словниковий запас. Вивчення її творчості дозволяє вчителю розкрити власний потенціал у навчанні та методичній роботі, а також виявити творчий потенціал учнів. Релігійна лексика, виявлена в прозовому мовленні письменниці, є цінним матеріалом,

який можна використовувати для розробки завдань і вправ під час вивчення різних розділів української мови в різних класах, але насамперед лексикології та фразеології. Розроблені в розділі завдання наочно демонструють лінгводидактичні можливості релігійної лексики як матеріалу для вивчення лексикології та фразеології. Вони сприяють розвитку мовленнєвих навичок, розширенню словникового запасу, формуванню грамотного мовлення та вихованню мовної культури. Вони використовуються для розширення словникового запасу, навчання правильного вживання виразів, розвитку мовленнєвих навичок і викликання інтересу до мови. Використання творчості Марії Ткачівської урізноманітнить навчальний процес на уроках української мови. Розуміння релігійного стилю допомагає учням краще взаємодіяти з культурним спадщиною та виражати власні погляди на релігійні аспекти.

Однак, працюючи з релігійною лексикою на уроках української мови, учитель має дотримуватися об'єктивності та уникати пропаганди конкретного релігійного погляду. Перспективним вважаємо розгляд релігійних найменувань у прозових текстах М. Ткачівської на інтегрованих уроках української мови та літератури, української мови та історії тощо.

ВИСНОВКИ

Дослідження, яке було проведено, дозволяє зробити такі висновки:

Релігійний стиль є ключовим елементом у сучасній українській літературній мові. Його становлення, зокрема формування лексики, пройшло кілька етапів. На початковому етапі (дохристиянський період) відбулося зародження релігійного стилю, з'явилися основні релігійні терміни. Другий етап (кін. X ст. – XIII ст.) визначився прийняттям християнства 988 року, що принесло грецькі запозичення в релігійну лексику. Третій період (XIV ст. – XVII ст.) характеризувався активним перекладом церковнослов'янських текстів українською мовою та збагаченням термінології відповідниками з національної мови. Четвертий етап (кін. XVI ст. – поч. XIX ст.) був складним через розподіл України між Польщею та Московією, що призвело до обмеження розвитку релігійного стилю. П'ятий період (30-ті рр. XIX ст. – 20-ті рр. XX ст.) позначився відродженням української церковної традиції та широким поширенням релігійних текстів. Шостий (30-ті рр. – поч. 80-х рр. XX ст.) характеризувався утисками й заборонами, що призвели до фрагментарності дослідження релігійної лексики. Науковий підхід до цього питання з'явився завдяки працям учених еміграції. Сьомий період (з 90-х рр. XX ст.) був визначений набуттям незалежності 1991 року, що сприяло активному розвитку релігійного стилю та конфесійної лексики. Важливим є системний підхід до вивчення української релігійної лексики як окремого складника лексичної системи.

Активне вивчення релігійного стилю включає детальний аналіз його лексичного складу. Вчені широко проводять різноманітні дослідження, зосереджуючись на історії та розвитку української церковно-обрядової лексики (дослідження Ю. Осінчука, Н. Пуряєвої та ін.). Також вивчають окремі лексико-семантичні групи, наприклад назви релігійних споруд (Н. Піддубна), найменування церковних чинів та посад (С. Бібла). М. Скаб

розробила докладну класифікацію богословської термінології, охоплюючи різні віровчення, тоді як класифікація І. Черненко фокусується на лексико-семантичних групах християнських термінів. Усі ці дослідження сприяли глибшому розумінню релігійної лексики нарівні з іншими стилями мовлення.

У художньому мовленні XIX–XX ст. можна спостерігати активну взаємодію з релігійною лексикою. Проаналізувавши дослідження мовознавців на цю тему (таких як М. Скаб, Ю. Браїлко, А. Ковтун, О. Ципердюк, Н. Каторож, Л. Тиха, М. Стецик, М. Івасюта та ін.), можемо підтвердити, що конфесійний стиль відіграє важливу роль у збагаченні художньої мови. Використання релігійної лексики сприяє створенню побудові текстів, вона використовується в метафорах, порівняннях та інших художніх засобах. Часто релігійні терміни, зокрема з біблійного контексту, стають основою для назв творів або їхніх розділів, підкреслюючи глибокі знання поетів біблійних текстів. Релігійний стиль часто збагачує художній текст крилатими висловами та цитатами, а іноді релігійна лексика отримує символічне значення, відображаючи духовні цінності народу. Семантичний аналіз підкреслює, що релігійні терміни часто втрачають свої первісні значення, набуваючи переносного смислу, який виявляється у творчих перетвореннях авторів, часто нейтралізуючи сакральний характер лексем.

Аналіз прозових текстів романів «Княгиня Острозька» та «Голос перепілки» Марії Ткачівської дозволив провести лексико-семантичну класифікацію релігійних термінів. Виокремлено й описано такі групи: 1) теоніми (напр.: *Бог, Всевишній, Пан Біг, Господь, Всемогутній Бог, Христос, Творець, Богородиця, Цариця Небесна, Мати Небесна, Мати Божя*); 2) назви свят (напр.: *Великодень, Свята Єлизавета, Різдво, Йордан, Стрітєння, Великодня п'ятниця*); 3) найменування священних текстів (напр.: *Біблія, Кодекс Юстиніана, Новий Заповіт, Коран, Псалтир, Старий Заповіт*); 4) назви осіб щодо їхньої належності до різних релігійних груп (*православний, католик, єзуїт, лютерани, Чеські брати, гугеноти, Раб Божий, Раба Божя*); 5) номінації святих обрядів (*шлюб, похорон,*

народження, хрещення, причастя, Євхаристія); 6) терміни для позначення предметів церковного вжитку (*канделябр, дзвін, хрест, престол, тетрапод, кивот, ікона* тощо); 7) назви релігійних абстрактних понять (*гріх, спокуса, смирення, благочестя, побожність, заповіді*); 8) найменування одягу та атрибутів влади священників (*казула, стола, єпитрахиль* та ін.); 9) терміни для опису церковних будівель та їхніх частин (*храм, собор, костел, церква, каплиця, монастир, лавра, синагога, келія, вітвар, базиліка*); 10) титули та назви служителів церкви (*єпископ, ксьондз, хор, папа, священник, чернець, черниця, духовна особа, факелносець, монахиня, настоятель, преосвященство, преподобний отець, проповідник, отець, панотець, архієпископ*); 11) найменування надприродних істот (*ангел, херувим, ангел-охоронець*); 12) номінації, що описують релігійні обрядодії (*процесія, перехреститися, вінчатися* та ін.); 13) назви релігійних обрядів та служб (*літургія, меса, Служба Божя*).

Релігійна лексика частіше використовується в аналізованих текстах зі значенням, пов'язаним із релігією, і супроводжуються позитивним забарвленням. Важливим аспектом є те, що негативно забарвлені лексеми, такі як *гріх, пекло*, ужито з відповідним негативним забарвленням. Важливим є контекст, який формує конкретне значення конфесійних лексем у тексті.

Використання релігійних термінів у переносному сенсі супроводжується їхнім переосмисленням та десакралізацією. Найчастіше релігійні терміни використовуються у метафоричних висловах, коли назви об'єктів, явищ, дій або властивостей переносяться на інші на підставі їхньої подібності. Так, лексему *ангел-охоронець* у застосуванні до людей письменниця вживає в переносному розумінні: *Сьогодні саме вона, королева з роду Сфорца, була його ангелом-охоронцем* [70, с. 34]. Переносні значення також проявляються, коли релігійні терміни (наприклад імена богів) використовуються у вигуках.

Релігійна лексика в складі фразеологізмів виявляється важливим елементом мови, що відображає глибокі культурні та соціальні аспекти.

Номінативні фразеологізми, вбудовані в мовлення, створюють специфічну образність, дозволяючи виражати складні концепції та емоції з використанням релігійних метафор. Вигуково-модальні фразеологізми, базовані на релігійних термінах, можуть функціонувати як вирази враження, підкреслюючи емоційний стан того, хто висловлюється. Номінативно-комунікативні фразеологізми, в свою чергу, виступають засобом спілкування, спільно закладаючи в текст глибші смисли та спонукаючи до розуміння мовленнєвого контексту. Таким чином, релігійна лексика в фразеологізмах визначає не лише мовленнєвий, але і культурний вимір мови, сприяючи створенню мовленнєвого образу, що передає значення та відчуття здебільшого за допомогою символів і термінів релігійного контексту.

Тексти аналізованих романів М. Ткачівської мають багатий словниковий запас, зокрема релігійної лексики, вивчення якої на уроках української мови дозволяє вчителю розкрити власний потенціал у навчанні та методичній роботі, а також виявити творчий потенціал учнів, зробити навчання цікавішим, мотивувати учнів пізнавати свою історію та духовне життя, релігійні звичаї українського народу. Релігійна лексика, виявлена в прозовому мовленні письменниці, є цінним матеріалом, який ми використали для розробки завдань і вправ під час лексикології та фразеології української мови. Розроблені в розділі завдання наочно демонструють лінгводидактичні можливості релігійної лексики. Вони сприяють розвитку мовленнєвих навичок, розширенню словникового запасу, формуванню грамотного мовлення та вихованню мовленнєвої культури, збагаченню словникового запасу, навчають правильного вживання висловів (зокрема етикетних), розвивають мовленнєві навички і поглиблюють мотивацію школярів. Розуміння релігійного стилю допомагає учням краще розуміти культурну спадщину свого народу, формувати власний погляд щодо релігійних питань. Працюючи з релігійною лексикою на уроках української мови, учитель має дотримуватися об'єктивності та уникати пропаганди конкретного релігійного погляду.

Перспективним вважаємо вивчення лінгводидактичних можливостей релігійних найменувань із художніх текстів М. Ткачівської на інтегрованих уроках української мови та літератури, української мови та історії тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова: Фразеологія: навч. посібник для студентів філол. ф-тів університетів. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків : Вища школа, 1988. 134 с.
2. Авраменко О. Програма факультативного курсу «Стилістика сучасної української мови» для 10-11 класу загальноосвітніх навчальних закладів. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/programa_fakultativnogo_kursu_stilistika_s_uhasnoj.pdf (дата звернення: 20.11.2023).
3. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології: монографія / за ред. О. П. Іващенко. Харків : Вища школа, 1987. 136 с.
4. Бабич Н. Д. Проблеми терміновживання і термінотворення в сучасному конфесійному стилі. *Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, Львів : Вид-во Львів. Богослов. Акад., 1998. С. 161–169.
5. Баран Г. В. Біблійна фразеологія та цитування в українській віршованій та ритмізованій молитві ХХ ст. *Наукові записки Держ. ун-ту ім. М. В. Гоголя. Філологічні науки*. Ніжин, 2011. Кн. 1. С. 31–35. URL: http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Nzfn_2011_1_9 (дата звернення: 20.11.2023).
6. Баран Г. В. Елементи релігійного стилю в повісті Олександра Довженка «Зачарована Десна». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія Філологічна*. Острог, 2015. № 57. С. 35–44. URL: <https://lingvj.oa.edu.ua/articles/2015/n57/9.pdf> (дата звернення: 20.11.2023).

7. Бардукова Г. О. Фразеологічні інновації біблійного походження в сучасній українській мові. *Науковий вісник Чернівецького університету: Романо-слов'янський дискурс: зб. наук. праць*. Чернівці : ЧНУ, 2013. № 659. С. 87–89.
8. Берестова А. А. Релігійні назви і тексти як прецедентні феномени в художній оповіді В. Лиса (на матеріалі роману «Соло для Соломії»)/ *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди*. Харків: 2014. № 37. С. 117–122. URL: http://dspace.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/9775/1/Berestova_Relig_na_zvy.pdf (дата звернення: 20.11.2023).
9. Берещук І. Вербалізація контекстуальної експресивності у мовній картині світу Марії Ткачівської. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник*. 2022. Вип. 19. С. 7–18.
10. Браїлко Ю. Конфесійна лексика у творчості українських поетів 60– 80-х років ХХ століття: семантико-стилістичний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2005. 20 с.
11. Бурдіна Г. Вплив Біблії та конфесійного стилю на збагачення української лексики й фразеології. *Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Львів: Вид-во Львів. Богослов. Акад., 1998. С. 258–265.
12. Волкова І. В. Стилістичні можливості релігійної лексики. *Modern research in world science*. 2022. С. 840.
13. Гарнага Д. О. «Чорна княгиня»: історичний портрет Гальшки Острозької. *Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти*. Біла церква, 2022. С. 33–35.
14. Горбач О. Українська народна релігійно-християнська термінологія й лексика. *Праці Наукового Конгресу у тисячоліття Хрищення Руси-України. Збірник мовознавчої комісії*. Мюнхен, 1988. Том 1. С. 99–146.
15. Грицак Є. Вплив церкви й релігії на українську мову (Студії з ділянки

- української лексикографії). *II Międzynarodowy zjazd Słowianisto (Fililogo Słowianskich): Księga referatów/ Sekcja I: Językoznawstwo*. Warszawa, 1934. С. 34–38.
16. Гурська Д. В. Релігійна лексика у художньому дискурсі Галини Пагутяк: комунікативно-прагматичний аспект. *Філологічні науки: наук. праці Нац. ун-т ім. І. І. Огієнка*. Кам'янець-Подільськ: 2013. № 32(1). С. 31–34.
 17. Давиденко Л. Б., Бойко В. М. Авторські модифікації фразеологічних одиниць у художньому мовленні. *Наукові записки Нац. держ. ун-т ім. М. В. Гоголя. Філологічні науки*. Ніжин, 2012. С. 30–33.
 18. Денисова А. С. Проблема дослідження класифікацій фразеологічних одиниць у лінгвістиці. *Наукові записки Бердянського держ. пед. ун-ту*. Бердянськ, 2015. № 6. С. 13–21.
 19. Дзюбишина-Мельник Н. Ще один стиль української літературної мови. *Культура слова: Респ. Зб.* Вип. 45. Київ, 1994. С. 14–20.
 20. Дудик П. Стилістика української мови. Київ : Академія, 2005. 368 с.
 21. Жалко Т. Мовностилістичні особливості молитви у конфесійному стилі української мови. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2014. Вип. 17. С. 90–99.
 22. Жила Т. Лексичні особливості текстів релігійної періодики. *Філологічний часопис*. Черкаси, 2018. № 1. С. 43–50.
 23. Іваннікова Л. Біблійні символи в українському фольклорі: Єрусалим, Голгофа, благодатний вогонь. *Міфологія і фольклор*. 2012. № 2–3. С. 5–15.
 24. Кобилянський Я. Своєрідність використання морфологічних гуцульських діалектизмів у романі Марії Ткачівської «Голос перепілки». *Редакційна колегія*. 2021. С. 172.
 25. Коваль А. П. Спочатку було Слово: крилаті вислови біблійного походження в українській мові. Київ : Либідь, 2001. 311 с.

26. Ковтун А. А. Інноваційні процеси в церковно-релігійній лексиці (на матеріалі української прози 20 ст.) : дис. ... канд. філологічних наук : спец. 10. 02. 01 «Українська мова». Івано-Франківськ, 2006. 274 с.
27. Ковтун А. А. Лексикографічне опрацювання церковно-релігійної лексики в сучасній українській мові. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2014.
28. Ковтун А. А. Метафоротворення і релігійна лексика в художній літературі українських діаспорян ХХ ст. *Нова філологія: збірник наукових праць*. Вип. 83. 2021. С. 120–125.
29. Ковтун А. А. Семантична деривація в релігійній лексиці української мови: монографія. *Рецензія на монографію*. URL: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/1357/1/28.pdf> (дата звернення: 20.11.2023).
30. Ковтун А. А. Семантичні деривати в релігійній лексиці української мови: творення, розвиток і сучасне функціонування : дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Чернівці, 2018. 547 с.
31. Ковтунець О. Структурно-семантичний аналіз релігійної лексики (на матеріалах новітніх загальномовних словників). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2016. Вип. 10(2). С. 23–29.
32. Коць Т. Українська лінгвостилістика другої половини ХХ ст. про конфесійний стиль української літературної мови. *Слово* : збірник наукових праць, присвячений 65-річчю дня народження доктора філологічних наук, професора С. Єрмоленко. Київ, ?. С. 21–38.
33. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: підручник для студентів філологічних спеціальностей ВНЗ. Київ : Академія, 2001. 368 с.
34. Куза А. Використання релігійної фразеології у навчальній літературі. *Проблеми гуманітарних наук* : зб. наук. праць Дрогобицького держ. пед. ун-ту імені Івана Франка. Дрогобич, 2011. Вип. 28. Філологія. С. 213–222.

35. Куза А. М. Вивчення української релігійної фразеології на заняттях з культури мовлення як засіб формування духовної культури особистості. *Реалізація основних принципів Болонської декларації при підготовці фахівців*: матеріали наук.-метод. конф. Львів, 2005. С. 120–122.
36. Куза А. М. Типологія релігійних фразеологічних одиниць: генетичні та структурно-семантичні групи. *Проблеми гуманітарних наук*: зб. наук. праць держ. пед. ун-ту ім. І. Я. Франка. Серія Філологія. Дрогобич, 2017. № 40. С. 53–65. URL: file:///C:/Users/1111/Downloads/Pgn_fl_2017_40_9.pdf (дата звернення: 20.11.2023).
37. Куза А. М. Українська релігійна фразеологія: особливості функціонування в сучасному мовному просторі: дис.... канд. філол. наук: спец. 10.02.01. Львів, 2016. 212 с.
38. Куза А. Українська релігійна фразеологія в лексикографічних працях кінця ХХ–початку ХХІ століття. *Проблеми гуманітарних наук*: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія». 2022. № 52. С. 23–30.
39. Кузь Г. Т. Вигуківі фразеологізми української мови: етнолінгвістичний та функціональний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Івано-Франківськ, 2000. 20 с.
40. Куліш П. Вибрані листи Пантелеймона Куліша, українською мовою писані. Нью-Йорк. Торонто, 1984. 380 с.
41. Лагудза Д. І. Релігійний стиль і творчість Тараса Григоровича Шевченка. Львів, 2014. 10 с. URL: <http://www.academia.edu/9459668/> (дата звернення: 20.11.2023).
42. Максимчук В. В. Авторські лексичні новотвори з компонентами релігійної християнської тематики (на матеріалі творчості поетів Рівненщини). *Синопис: текст, контекст, медіа*. Київ, 2013. № 2. С. 20. URL:

- <http://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/viewFile/41/33> (дата звернення: 20.11.2023).
43. Мацько Л. І. Біблійні джерела стилістики. *Питання стилістики української мови*: зб. наук. праць. Київ, 1997. С. 35–49.
44. Мирончук О. Виокремлення підстилів та жанрів у конфесійному стилі української мови. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/12919/28-Mironchuk1.pdf?sequence=1> (дата звернення: 20.11.2023).
45. Митрополит І. (Огієнко І.). Українська церква: нариси з історії Української Православної Церкви : у 2 т. Київ, 1993. 284 с.
46. Навальна М. І. Конфесійна лексика в мові сучасної української художньої літератури. *Хрестоматія теолінгвістики*. 2019. URL: <http://ephsheir.phdpu.edu.ua/bitstream/handle/8989898989/3547/%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20.pdf?sequence=1> (дата звернення: 20.11.2023).
47. Навальна М. І. Лексика конфесійного стилю в нових функціонально-стилістичних виявах (на прикладі мови інтернет-видання «Українська правда»). *Науковий вісник Чернівецького університету*: збірник наукових праць. 2013. Випуск 659: Романо-слов'янський дискурс. С. 14–17.
48. Наконечна Г. Українська богословська термінологія: характеристика системи. *Християнство й українська мова*: матеріали наукової конференції, Київ, 5-6 жовтня 2000 р. Львів, 2000. С. 79–92.
49. Німчук В. Про сучасну українську тлумачну лексикографію. *Українська мова*. 2012. № 3. С. 30.
50. Нос Н. М. Конфесійний стиль: становлення та розвиток. *Людина, суспільство, комунікативні технології*: матеріали X міжнар. наук.-практ. конф. (27–28 жовтня 2022 р.). Харків : Мачулін, 2022. С. 71–73.
51. Огієнко І. Історія української літературної мови. *Наша культура і наука*. Київ, 2001. 440 с.

52. Осінчук Ю. В. Історія богослужбово-обрядової лексики української мови : автореферат дис. ... канд. філол. наук : спец. 10. 02. 01 «Українська мова». Київ, 2008. 176 с.
53. Павлова І. Лексика конфесійного стилю. *Мовознавство*. 2001. № 1. С. 18–23.
54. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова. 5-12 класи / за ред. Л. В. Скуратівського. Київ : Ірпінь, 2005. 176 с.
55. Ренчка І. Є. Семантичні та оцінні модифікації тлумачення релігійної лексики в сучасних словниках української мови. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11395/Renchka_Se_mantychni_ta_otsinni.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 20.11.2023).
56. Сергієнко Б. Б. Гуцульські фонетичні діалектизми в романі Марії Ткачівської «Голос перепілки». *Філологія XXI століття*: збірник наукових праць студентства й наукової молоді. Харків, 2020. С. 64–67.
57. Сергієнко Б. Б. Лексичні діалектизми в романі М. Ткачівської «Голос перепілки». *Матеріали студентських наукових читань*. Вип. 7. Кривий Ріг, 2020. С. 186–191.
58. Скаб М. В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери: монографія. Чернівці, 2008. 560 с.
59. Скаб М. В. Особливості варіантності біблійних фразеологізмів в українській мові. *Науковий вісник Чернівецького університету. Романологійно-слов'янський дискурс*: зб. наук. праць. Чернівці, 2013. № 659. С. 63–66.
60. Скаб М. В. Фразеологізми з релігійним компонентом в українських словниках. *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія* : матеріали Міжнар. наук. конф., присв. пам'яті відомого укр. мовознавця, проф. Л. Г. Скрипник. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. С. 107–114.

61. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / за ред. Л. С. Паламарчук. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1973. 278 с.
62. Словник української мови : в 11 томах. Київ : Наукова думка, 1970. 8527 с.
63. Сологуб Н. М. Біблійні образи в етнологічному аспекті. *Біблія і культура*. Чернівці, 2000. Вип. I. С. 179–182.
64. Спасенко П. В. Релігійна лінгвістика в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Студія лінгвістики*. 2013. С. 121–128.
65. Стефурак Р. І. Генітивна метафора – конститутивний елемент художнього тексту Марії Ткачівської (на матеріалі роману «Княгиня Острозька»). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2022. Том 33 (72) № 2. С. 33–38.
66. Стишов О. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : монографія. Київ, 2003. 388 с.
67. Струганець Л. Параметризація релігійної лексики в авторській автоматичній інформаційній системі. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича* : зб. наук. праць, наук. ред. Бунчук Б. І. Чернівці, 2010. Вип. 509–511: Слов'янська філологія. С. 204–213.
68. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. Дубічинського. Харків, 2006. 1008 с.
69. Ткачівська М. Голос перепілки. Харків : Видавництво книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2018. 187 с.
70. Ткачівська М. Княгиня Острозька. Харків : Видавництво книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2021. 480 с.
71. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови: посібник для студентів філол. фак. вищих навчальних закладів. Луганськ: Альма-матер, 2005. 400 с.

72. Фразеологічний словник української мови / за ред. Л. С. Паламарчука. Київ, 1993. 984 с.
73. Фразеологічний словник української мови / укладачі В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін. : у 2 кн. 2-ге вид. Київ : Наукова думка, 1999. 984 с.
74. Хороб М. Стражденний голос перепілки. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово.* 2019. № 2. С. 518–522. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvntsh_sl_2019_2_61 (дата звернення: 20.11.2023).
75. Хрестоматія української релігійної літератури / упор. І. Качуровського. Мюнхен; Лондон, 1988. 552 с.
76. Ципердюк О. Д. Вивчення релігійного стилю сучасної української літературної мови: методичний аспект. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича* : збірник наукових праць / наук. ред. Бунчук Б. І. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. Вип. 506–508. Слов'янська філологія. С. 293–302.
77. Ципердюк О. Д. Взаємодія розмовного й релігійного стилів у християнській проповіді. *Південний архів (філологічні науки)*. 2018. № 76. С. 27–32.
78. Ципердюк О. Д. Динамічні процеси в семантиці української релігійної лексики (рецензія на монографію А. А. Ковтун «Семантична деривація в релігійній лексиці української мови»). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія.* 2018. № 37. Том 1. С. 171–173.
79. Ципердюк О. Д. Кодифікація релігійної лексики в новій редакції «Українського правопису». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія.* 2021. №52. Том 2. С. 15–19.
80. Ципердюк О. Д. Мова творів конфесійної літератури : методичні вказівки до спеціалізації. *Івано-Франківськ : Лілея-НВ*, 2015. 132 с.

81. Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства. Київ, 2004. 470 с.
82. Шевченко Л. Біблія і становлення української літературної мови. *Мовознавство*. 2004. № 5–6. С. 56–61.
83. Шевченко Л. Класифікація стилів української літературної мови як проблема сучасної теоретичної лінгвістики. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2004. Вип. 9. С. 3–7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apyl_2004_9_3 (дата звернення: 20.11.2023).
84. Юрковський М. Староукраїнська богословська термінологія. *Варшавські українознавчі записи*. Варшава, 1988. С. 74–83.
85. Яремчук С. Вивчення сакральної та богословської термінології на заняттях з української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2011. Вип. 6. С. 117–120.